

Çeviri Makalesi • Translation Article

KUR'AN'DA BİRBİRİNE ZIT OLDUĞU TEVEHHÜM EDİLEN AYETLERİN YORUMU VE MÜTEŞÂBİH AYETLERİN İNDİRİLMESİNDEKİ HİKMET (TEVÎLÜ MÜŞKİLİ'L-KUR'AN ÇEVİRİSİ-III)*

*The Interpretation of "Supposedly Contrasting Verses" in the Qur'an And the Wisdom in Revealing
of Allah The Mutashabih Verses (Translation of Ta'wil Mushkil Al-Qur'an-III)*

Hikmet AKDEMİR^a

ÖZ

^a Prof. Dr., Hitit Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, Temel İslam
Bilimleri Bölümü
Çorum/Türkiye, email:
hikmetakdemir@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0090-
4574.

"Te'vilü Müşkilü'l-Kur'an" adlı eserinden çevirisi yapılan bu bölümde İbn Kuteybe, ilk bakışta birbirine zıt gibi gözükten ayetlerin doğru anlaşıldığı takdirde aslında aralarında çelişki bulunmadığını ispat etmektedir. Ardından müteşâbih ayetlerin indirilmesindeki hikmeti örneklerle açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an İlimleri, Müşkilü'l-Kur'an, İbn Kutaybe, Te'vilü Müşkilü'l-Kur'an, Müteşâbih.

ABSTRACT

In this section, translated from his work "*Te'vilü Müşkilü'l-Kur'an*", Ibn Qutaybe proves that there is no contradiction between the verses that seem contradictory at first glance, provided that they are correctly understood. Then, he explains the wisdom in the revelation of mutashabih verses with examples.

Keywords: Qur'anic Sciences, Mushkilü'l-Qur'an, İbn Kutayba, Ta'vilü Mushkilü'l-Kur'an, Mutashabih.

* Bu çeviri makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this translation article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim, Allah'ın kelimeler sıfatından gelen tahriften korunmuş son mesajdır. Lafzı ve manası Allah'a aittir. Allah bu kelamıyla insanlarla onların seviyesine göre konuşmuş; âlemlere rahmet olarak gönderdiği Elçisi¹ (s) vasıtasıyla emir ve yasaklarını bildirmiştir. Allah Resûlü (s) onun son elçisi olduğu gibi, ona en büyük mucize olarak verilen Kur'an-ı Kerim de son ilahi mesajdır.

Allah'ın kudret sıfatının tecellisi olan varlıklar kusursuzdur. İnsan onlarda kusur bulamaz.² Örneğin insan, en mükemmel şekliyle ancak böyle bir varlık olabilir. Beden ve ruh itibarıyla son derece hassas ölçülerle yaratılmış olan insan için bu hâlden daha mükemmel bir keyfiyet düşünülemez. Bu örnekten hareketle Allah'ın kelimeler sıfatından gelen Kur'an'ın da kusursuz olduğunu söyleyebiliriz. Zaten bunu bizzat Kur'an'ın kendisi dile getirmektedir: *“Hâlâ Kur'an'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı.”*³

Bu ayet-i kerime, Kur'an'da çelişki olmadığını açıkça beyan ettiğine göre böyle bir kusurun ona isnat edilmesinin onu yanlış anlamaktan kaynaklandığı rahatlıkla söylenebilir. İbn Kuteybe bu kabil yanlış anlamalar sonucu aralarında çelişki olduğu iddia edilen ayetleri *“Te'vîlü Müşkili'l-Kur'an”* adlı eserinde tek tek ele almakta ve söz konusu iddiaların asılsız olduğunu ispat etmektedir.

Şimdi tercümede esas aldığımız Sa'd b. Necdet Ömer neşrinden bu konunun yanı sıra müteşabih ayetlerin indirilmesindeki hikmete dair açıklamaların yer aldığı 84-114. sayfaların çevirisine geçiyoruz.

A. BİRBİRİNE AYKIRI VE ZIT GİBİ GÖRÜNEN AYETLER

Kur'an'a itiraz edenlerin bir iddiası da onda birbiriyle çelişen ayetlerin bulunmasıdır. Aralarında çelişki olduğu iddia edilen ayetleri şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Kıyamet Gününde İnsanların Sorguya Çekilmesi

Allah, Rahman 55/39. ayette *“فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ/İşte o gün ne insana ne cine günahı sorulur.”* buyurmaktadır. Hicr 15/92-93. ayette ise *“فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ/ Rabbine ant olsun, onların hepsine yapmakta olduklarını mutlaka soracağız.”* buyurmaktadır.

¹ Enbiyâ 21/107.

² Mülk 67/3.

³ Nisâ 4/82.

İlk bakışta çelişkili gibi gözükten bu durumun şu şekilde izahı mümkündür: Me'âric 70/4 ayette beyan edildiği gibi mahşer günü [içinde çeşitli hâletleri bulunduran] çok uzun bir süreçtir: “تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ/ Melekler ve Ruh (Cebrail) ona süresi elli bin yıl olan bir günde yükselir.” Böyle uzun bir süreçte bir zaman insanlar sorguya çekilir, bir başka zaman ve hâlette [o süreçten geçildiği ve artık gerek kalmadığı için] sorguya çekilmezler. Çünkü insanlar Allah'ın huzuruna çıkarıldıklarında orada durdurulur ve hesaba çekilirler. Hesaba çekme işi bitip de haklarındaki hüküm kesinleşince ve “فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ/ Gök yarılıp da, yanıp kızaran yağ gibi kırmızı gül hâline geldiği zaman” (Rahman 55/37) artık söz tükenmiş, hesaplaşma bitmiş, bir kısım insanların yüzleri kapkara olurken diğer bazılarının yüzleri ağarmıştır. Böylece her iki grup simalarından tanınmış, amel defterleri ellerde dolaşır olmuştur. Amel defterini sağ tarafından alanlar cennete, sol tarafından alanlar ise cehenneme doğru yola çıkmıştır.

Abdullah b. Abbas [Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî] (ö. 68/687-88) da yukarıda zikri geçen ilk ayet hakkında “Orası sorguya çekilmeyecekleri bir yerdir.” diyerek aynı yorumu yapmıştır. Kasas 28/78. ayet de bu kabildendir: “وَلَا يُسْأَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمْ/ Suçlulukları kesinleşmiş olanlara günahları konusunda soru sorulmaz”

2. Mahşerde Kâfirlerin Konuşmaları ve Birbirleriyle Tartışmaları

Kaf 50/28. ayet: *قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ/ Allah, şöyle der: Benim huzurunda çekişmeyin! Çünkü ben bu (konudaki) uyarıyı size önceden yaptım.*

Mürselât 77/35-36. ayet: *هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ وَلَا يُؤَدُّنَ لَهُمْ فِعْلَهُمْ/ Bu, onların konuşmayacağı bir gündür. Onlara izin verilmez ki özür dilesinler.*

Zümer 39/31. ayet: *إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ/ Sonra şüphesiz siz kıyamet günü Rabbinizin huzurunda birbirinizden davacı olacaksınız.*

Bakara 2/111. ayet: *قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ/ De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin.”⁴*

[Görüldüğü gibi bazı ayetlerde mahşerde insanların Allah'ın huzurunda birbirlerini suçlayıp münakaşa edeceklerinden söz edilirken diğer bazı ayetlerde bu çekişmeye hatta konuşmalarına dahi izin verilmeyeceği ifade edilmektedir.] Buna vereceğimiz cevap yukarıdaki

⁴ Dünyada Ehl-i Kitabın sadece kendilerinin cennete gireceklerine dair iddialarından ve onlardan bu iddialarına ilişkin delil talep edilmesinden söz ettiği için bu ayetin bu konuyla ilgisi yoktur. Aynı ifade Neml 27/64. ayetin sonunda da geçmektedir. Bu ayetin öncesinde tevhit delilleri serdedilmekte ve bu cümle ile müşriklerden şirk koştukları varlıkların ilah olduğu iddiasına dair delil getirmeleri istenmektedir. Dolayısıyla bu ikinci ayetin de bahsi geçen konuyla ilgisi yoktur. (M)

ilk cevabımızın aynıdır. Şöyle ki: İnsanlar [önce] bir hâlette birbirleriyle münakaşaya girerler. Mazlumlar zalimlerden şikâyetçi olurlar. Daha sonra hakkı olanlar haklarını alıp hüküm kesinleşince onlara “Artık münakaşayı kesin! Konuşmayın ve [günahlarınız için] mazeret ileri sürüp durmayın! Bunun size hiçbir faydası yoktur ve böyle yapmanız size hiçbir şey kazandırmaz!” denir. Bunun üzerine onlar da zelil bir vaziyette suspus olurlar.

Abdürrezzak [Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-Himyerî] (ö. 211/826-27), Ma‘mer’den [Ebû Urve Ma‘mer b. Râşid el-Basrî es-San‘ânî] (ö. 153/770) naklen Katâde’nin [Ebû’l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî] (ö. 117/735) şöyle dediğini rivayet etmektedir: Adamın biri İkrime’ye [Ebû Abdillâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî] (ö. 105/723) geldi ve “Şu iki ayet hakkında ne dersin?” diye sordu. Akabinde Mürselât 77/35. ayeti [بِئْتَابِ الْبَاطِلِ وَالْظَّالِمِينَ/ Bu, onların konuşmayacağı bir gündür.] ile Zümer 39/31. ayetini [لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ / Sonra şüphesiz siz kıyamet günü Rabbinizin huzurunda birbirinizden davacı olacaksınız.] okudu. Bunun üzerine İkrime ona şu cevabı verdi: “Mahşerde birçok durulacak yer vardır. Onlardan birinde insanlar konuşup tartışırlar. Sonra Allah onların ağızlarını mühürler; elleri ve ayakları dile gelir. İşte o zaman onlar [dilleriyle] konuşmazlar.”

Bu konuyla ilgili iki ayet daha vardır. Bunlardan birinde insanların mahşerde birbirleriyle konuşup soru sordukları ifade edilirken diğerinde o gün onların arasında soy bağının kalmadığı ve birbirlerine soru sormadıkları belirtilmektedir:

وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ / Birbirlerine dönmüş soruyorlar. (Tûr 52/25)

وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ / Sûr’a üfürüldüğü zaman, (işte) o gün ne aralarında soy-sop yakınlığı kalacak, ne de birbirlerine bir şey soracaklardır. (Mü’minûn 23/101)

Bu iki ayet arasında tezat yoktur. Çünkü ikinci ayet kıyametin kopmasını başlatan Sûr’a ilk üflendiğinde olacak olaydan söz etmektedir. O zaman insanlar [korkup dehşete kapılacaklar, dolayısıyla] akrabalık bağları ortadan kalkacak ve herkes kendi derdine düşeceği için başkasıyla ilgilenmeyecektir. Zira Allah’ın diledikleri hariç o gün yerde ve göklerde olan herkes dehşete düşer. İlk ayet ise Sûr’a ikinci kez üflendiğinde olacaklardan bahsetmektedir. Bu kez insanlar [Allah’ın kudretiyle diriltilecekler;] etraflarına bakınarak kabirlerinden kalkacaklar; birbirlerine dönüp karşılıklı soru soracaklar ve “Vay başımıza gelene! Kim bizi diriltip mezarımızdan çıkardı? Bu, Rahman’ın vaat ettiği şeydir. Peygamberler doğru söylemişler.” (Yâsin 36/52) diyecekler. Bu izah Abdullah b. Abbas’ın görüşünü yansıtmaktadır.

3. Arz ve Semanın Yaratılması

Şu ayetler arzın semadan önce yaratıldığına delalet etmektedir:

قُلْ أَيْنَكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَندَادًا ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِّلسَّائِلِينَ ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ /De ki: “Siz mi yeri iki günde (iki evrede) yaratana inkâr ediyor ve O’na ortaklar koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbidir.” O, dört gün içinde (dört evrede), yeryüzünde yükselen sabit dağlar yarattı, orada bolluk ve bereket meydana getirdi ve orada rızık arayanların ihtiyaçlarına uygun olarak rızıklar takdir etti. Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, “İsteyerek veya istemeyerek gelin” dedi. İkisi de, “İsteyerek geldik” dediler. (Fussilet 41/9-11)

Şu ayetler ise semanın arzdan önce yaratıldığına delalet etmektedir: (s. 85)

أَلَا أَلَيْسَ لَكُم مَّا خَلَقْنَا مِنْ قَبْلُ خَلْقًا أَمْ السَّمَاءُ بَنَاهَا رَفَعَهَا سَمَكَهَا فَسَوَّاهَا وَأَغْطَشْنَا لَيْلَهَا وَأَخْرَجْنَا ضُحَاهَا وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحِيهَا /Sizi yaratmak mı daha zor, yoksa göğü yaratmak mı? Onu Allah kurmuştur. Onu yükseltmiş ve ona düzen ve âhenk vermiştir. O göğün gecesini karanlık yaptı, ışığını da çıkardı. Ardından yeri düzenleyip döşedi. (Nâzi’ât 79/27-30)

Allah’ın Kitabı cahillerin tahrifinden ve [hatalı yorum yapan] yorumcuların yanlışından münezzehtir. Şayet Allah “Allah bundan sonra arzı yarattı veya onu yaratmaya başladı ya da onu inşa etti” buyursaydı o zaman Kur’an’ı eleştiren kişinin tutunacağı bir delili ve [haklı olacağı] bir sözü olabilirdi. Oysa Allah “دَحِيهَا/onu düzenledi” buyurdu. İlk ayetlerde beyan edildiği gibi Allah önce iki günde/evrede arzı yaratmaya başladı. Sonra duman/buhar halindeki semayı iki günde yarattı. Bundan sonra da arzı düzenledi yani toplu bir tepe gibi olan arzı yaydı ve düz bir sath haline getirdi. Üzerinde dağları yaratarak onu sabitledi. İki günde orada [çeşit çeşit] bitkiler yetiştirdi. [Böylece dünya insanların yaşayacağı bir mesken haline geldi.] İşte soranlara tam bir cevap olarak arz ve semanın yaratılmasının gerçekleştiği altı gün budur. Bu izah Abdullah b. Abbas’ın görüşünü yansıtmaktadır. Mücâhid [Ebü’l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî] (ö. 103/721) ise Nâzi’at 79/30. ayetteki “دَكْبَعْدَ /bundan sonra” tamlamasının “دَكْبَعْدَ /bununla beraber” manasında olduğunu söyler. Zira دَكْبَعْدَ ile دَكْبَعْدَ Arapçada aynı manadadır.

4. Cehennem Ehlinin Yiyecekleri

Allah, Gâşiye 88/6. ayette “لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيحٍ / Onlara, Darî’den/ acı ve kötü kokulu bir dikenli bitkiden başka yiyecek yoktur.” buyurmaktadır. Hâkka 69/35-36. ayetlerde ise “فَلَيْسَ لَهُ”

الْيَوْمَ هَاهُنَا حَمِيمٌ وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غَسِيلِينَ / *Bu sebeple, bugün burada onun samimi bir dostu yoktur. İrinden başka yiyecek de yoktur.*” buyurmaktadır. [Bu ayetler arasında tezat yoktur.] Çünkü cennetin [birbirinden farklı] dereceleri olduğu gibi cehennem de [farklı] tabakaları vardır. Günah ve sevabın miktarına göre ceza ve mükâfat gerçekleşir. Cehennem ehlinde bir kısmının yiyeceği zakkum, bazısının irin, bazısının içeceği kaynar su, bir kısmının içeceği irinli sudur.

Darî/ضَرِيعٌ Hicaz’da yetişen bir bitkidir. Bu bitkinin yaş olanına Şıbrık/الشَّيْبَرُ denir. Bu bitki doyurmaz ve beslemez. [Cahiliye döneminin meşhur şairlerinde] İmruülkays [Ebû Vehb (Ebü’l-Hâris / Ebû Zeyd) Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkilü’l-Mürâr] (ö. 540 dolayları) [bu kelimeyi kullandığı bir beytinde] şöyle der:

فَاتَّبَعْتُهُمْ طَرْفِي، وَقَدْ حَالَ دُونَهُمْ ... غَوَارِبُ رَمَلٍ ذِي أَلَاءٍ وَشَيْبَرِيقِ

Onları takip ettim gözümle, engel olmuştu onlara

Elâ ağacı⁵ ve Şıbrık bitkisiyle dolu kum tepeleri (s. 86)

Araplar onu böyle tavsif ederdi.

Gıslîn/غَسِيلِينَ kelimesi ise غَسَلَ fiilinin [masterından] türetilmiştir. Sanki “yıkılırken bedenden akan su” anlamındadır. Bazı müfessirler bunun “cehennemde azap görenlerin bedenlerinden [yani yanık yaralarından] akan sıvı” olduğunu söylemişlerdir.

Bu İbrahim 14/50 ayette geçen “سَرَابِيْلُهُمْ مِنْ قَطْرَانٍ/Onların gömlekleri katrandandır” ifadesi ile onun [Abdullah b. Abbas’ın mevlâsı] İkrime [Ebû Abdillâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî] (ö. 105/723) ile onun tilavetine tabi olanların “سَرَابِيْلُهُمْ مِنْ قَطْرَانٍ Onların gömlekleri kızgın bakırdandır” diye okudukları kıraat vechine benzemektedir.⁶ İkinci kıraat vechindeki الْفَطْرُ kelimesi bakır, الْأُنُّ lafzı “sıcaklığı son noktaya ulaşmış olan şey” demektir. [Bu iki kıraat göz önüne alındığında] sanki cehennem ehlinde bazılarının katrandan, bazılarının da kızgın bakırdan gömlekler giydirilir. [Ya da] onlara bazen katrandan, bazen kızgın bakırdan gömlekler giydirilir.

5. Cehennemde Ağacın Olması

Kur’an’a itiraz edenler “Nasıl olur da Cehennemde bitki ve ağaç bulunur? Ateş onları yakıp bitirmez mi?” Muhakkiklerin görüşüne göre –Allah en doğrusunu bilir- Darî denilen bitki, dünyadaki bilinen aynı vasfıyla cehennemde yetişmez ve cehennem ehli onu yemez. Darî

⁵ Güzel görümlü olmasına rağmen meyvesi acı olan, kumsallarda ve vadilerde yetişen, yaz-kış yeşil kalan bir ağaç cinsidir.

⁶ Günümüzde okunmayan bu kıraat vechi, Abdullah b. Abbas, Katâde ve Said b. Cübeyr’e nispet edilmektedir.

insanların değil de deve, sığır, koyun, keçi gibi hayvanların yiyeceğidir. Develer onunla beslendikleri zaman doymazlar ve zayıflıktan ölürlür. [Cahiliye şairlerinden] el-Hüzelî [Kays b. Huveylid] şu beytinde develerle onların kötü otlaklarını şöyle tavsif etmektedir:

وَحُسَيْنٌ فِي هَرْمِ الضَّرْبِ فَكَلَّهَا ... حَدْبَاءُ دَامِيَّةُ الْيَدَيْنِ حَرُودٌ

Hapsedildi o develer, Darî bitkisinin kırıntıları içinde! Bundan ötürü hepsinin

Zayıflıktan kaburgaları sayılıyor, ön bacakları yara-bere içinde, neredeyse sütü yok hiçbirinin!

Hüzelî bu beytiyle o develerin [gerçekten Darî bitkisi yediklerini değil de] kendilerini doyurmayan yemler yediklerini kastetmekte ve [bunların onlara fayda vermeyeceği konusunda] söz konusu bitkiyi [sanki onu yiyorlarmış da doymuyorlarmış gibi] örnek göstermiştir.

Ya da ayetten kastedilen mana “Darî yiyenin [doymayıp açlık] azabı çekmesi gibi onların da [Darî bitkisini yiyerek değil,] açlıkla azap görmeleridir.

Allah'ın murat ettiği bu [mecazî] mana, vahyin ilk muhataplarının bildikleri bir husus olduğu için bu üslubu yadırgamadılar. Şayet böyle olmasaydı “Ateş ağacı yakıp bitirdiğine göre cehennemde nasıl ağaç olur?” diyerek şu ayeti yadırgadıkları gibi bunu da yadırgarlardı: “إِنَّهَا / شَجْرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ / O, cehennem dibinde biten bir ağaçtır. Onun meyveleri sanki şeytanların kafalarıdır.” (Saffât 37/64-65) (s. 87) Bunun üzerine Allah şu ayeti indirdi: “وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ / Sana gösterdiğimiz o temaşayı da, Kur'an'da lânetlenmiş bulunan o ağacı da sırf insanları sınamak için vesile yaptık.” (İsrâ17/60) Bu ayetteki “الرُّؤْيَا/temaşâ” kelimesi ile Hz. Peygamber'in (s) İsrâ [ve miraç] gecesinde görüp insanlara naklettikleri kastedilmektedir. Bu imtihanla bir grup İslam dininden dönerken Allah bir grup Müslümanın basiretini artırdı. [İkinci bir imtihan vesilesi olan] “الشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ/lanetlenmiş ağaç” ise Zakkum ağacıdır. Bu, görüşlerden biridir.

Darî ile Zakkum ağacı bir tür ateş veya ateşin yakmadığı birer cevher olabilirler. Aynı şekilde cehennemdeki zincirler, boyuna takılan halkalar, bukağılar, akrepler ve yılanlar da böyle bir cevherden olurlar. Çünkü şayet bunlar bizim [dünyada] bildiğimiz türden olsalar o zaman ateşe dayanamaz, yanar ve yok olup giderler. Allah, bize göre gaip olan kendi katındaki şeylere bizim [dünyada şu anda] bildiğimiz/gördüğümüz şeylerle ışık tutmaktadır. Böyle olunca isimler aynı olsa da manalar elbette farklı olacaktır. Cennetteki ağaç, meyve, tefrişat ve bütün diğer nimetler de bu kabildendir.

[Bu izaha delil sadedinde] Abdullah b. Abbas şöyle der: “Cennetteki hurma ağacının vasfı şöyledir: Dalları yeşil zümrüttendir. Yapraklarının kökleri kırmızı altındandır. Onun yaprakları cennet ehlinin giysisidir; bedenlerine göre kesilip [dikilmiş] elbise ve entarileri o yapraklardandır. Hurması [cirmi açısından] maşrapa ve kovalara benzer; süttten daha beyaz, baldan daha tatlıdır ve onun hiç ham hali yoktur.

6. Müşriklere Azap İndirilmesi

Enfâl 8/33. ayette Allah’ın müşriklere azap etmeyeceği beyan edilirken hemen akabinde gelen ayette onlara azap verilmemesi için bir sebep olmadığı ifade edilmektedir:

وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ / *Bağışlanma dilerlerken Allah onlara azap edecek değildir.*
(Enfâl 8/33)

وَمَا لَهُمْ آلَا يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ / *Allah onlara ne diye azap etmesin?* (Enfâl 8/34)

[Bu iki ayet arasında tezat yoktur.] Çünkü Nadr b. el-Hâris [bir önceki ayette geçtiği gibi] “Ey Allah’ım! Şayet o [Kur’an] senin katından gelen bir hak ise gökten üzerimize taş yağdır ya da bize, elem veren bir azap gönder!” demişti. Bu sözüyle “Bizi, Muhammed’i (s) ve onun yanındakileri yani hepimizi toptan helak et!” demek istiyordu. Onun bu sözünün üzerine Allah “Bağışlanma dilerlerken Allah onlara azap edecek değildir.” mealindeki ayeti indirdi. Yani onların içinde Allah’tan af dileyen Müslümanlar bulunduğu için Allah onlara azap etmez. (s. 88)

Bu yoruma yukarıda zikredilen ayetlerden ilkinin şu ilk cümlesi delalet etmektedir: “وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ / *Sen onların arasında iken Allah onlara asla azap etmez.*” (Enfâl 8/33)

Daha sonra Allah [sadece müşrikleri kastederek] “وَمَا لَهُمْ آلَا يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ / *Allah onlara ne diye azap etmesin?*” (Enfâl 8/34) buyurdu. Ardından azabı hak etmelerinin sebebinin özellikle onların şu fiillerinin olduğunu vurguladı: “وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أَوْلِيَاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّفِقُونَ / *Zira onlar Müminleri Mescid-i Haramdan menediyorlar, hâlbuki hizmetine ehil de değiller, onun hizmetine ehil olanlar ancak müttakilerdir.*” (Enfâl 8/34) Burada müttakilerden maksat Müslümanlardır. Allah Resûlü (s) onların arasından çıkıp [Mekke’den Medine’ye hicret ettikten sonra, başka bir deyişle azaba mani sebep olan “Müslümanlarla müşriklerin iç içe olma durumları” sona erince] Allah onlara kılıç vasıtasıyla azap verdi. [Yani Müslümanlarla yaptıkları savaşlarda öldürüldüler.] Bu azap hakkında şu ayetler nazil oldu: “سَأَلَ الْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ / *Birisi vuku bulacak olan azabı istedi.*” (Me’âric 70/1) Yani bir dua eden –ki bundan maksat Nadr b. el-Hâris’tir- vuku bulacak azabın [bir an önce] gelmesi için dua etti. “لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ / *Kâfirler için olan ve hiç kimsenin uzaklaştırılamayacağı azabı istedi/azabın gelmesi için dua*

etti.” (Me’âric 70/2) Allah bu ayette azabın Müslümanları kapsamayacağını ve sadece kâfirlere mahsus olacağını bildirmektedir. [Me’âric suresinin ilk ayetine dair] bu izah, Abdullah b. Abbas’ın görüşünü yansıtmaktadır.

Mücâhid ise “وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ” cümlesinin tefsirine dair şunu söyler: “Allah, o müşriklerin neslinden kendinden af dileyen kimselerin geleceğini bilmektedir.”

7. Nisâ 4/3. Ayetin Cümleleri Arasındaki İrtibat

Kur’an’a itiraz edenler şöyle derler: Nisâ 4/3. ayetin başındaki “*وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ* /Şayet yetimler hakkında adaleti yerine getirememekten korkarsanız” cümlesi nerede, [onun hemen akabinde gelen] “*فَأَنْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ* / size helal olan kadınlarla ikişer, üçer, dörder eş olmak üzere evlenin!” cümlesi nerede? [Yani bu iki cümlenin birbiriyle alakası yoktur.] Oysa bu iki cümleden daha fazla birbirine benzeyen ve münasip olan başka bir söz var mıdır?

[Elbette yoktur.] Zira ayetin manası şöyledir: Allah erkeklerin en fazla dört hanımla evlenmelerine izin verdi. Dörtten fazla hanımla evlenmelerini haram kıldı. Çünkü şayet Allah, erkeklere cariyelerle [sayı sınırı olmadan evlenmelerini] mubah kıldığı gibi [aynı serbestiyetle] hür kadınlarla evlenmelerini o takdirde onlar, eşleri arasında eşit davranarak adaleti tesis edemeyeceklerdi. Bu nedenle Allah bize şunu söyledi: “Yetim çocukların bakımını üstlendiğiniz zaman onlar arasında adil davranmamaktan korktuğunuz gibi aynı şekilde evlendiğiniz eşler arasında adaleti yerine getirememekten de korkun! İki, üç ya da [en fazla] dört kadınla evlenin! Bu sayıyı aşmayın! Aksi takdirde adaleti tesis edemezsiniz.” Bunun ardından Allah şöyle buyurdu: “Üç ya da dört eş arasında da adil olamamaktan korkarsanız o zaman tek kadınla evlenin! Ya da sahip olduğunuz/elinizin altındaki cariyelerle yetinin!” [Bu emrin sebebini izah eden ve ayetin sonunda yer alan] “*ذَلِكَ أَذَىٰ آلَا تَعُولُوا*” cümlesi, şu mesajı vermektedir: “Bu şekilde tek eşle ya da cariyelerle yetinmek, zulme ve haksızlığa meyletmemeniz için en münasip olan tutumdur.”

Abdullah b. Abbas da “Yetimler konusundaki endişeler sebebiyle erkeklere en fazla dört hanımla evlenme sınırı kondu.”⁷ der. (s. 89) Onun bu husustaki sözlerinin tamamı şöyledir: “Kadınların geçimlerinin kocaları tarafından üstlenilmesi, yetimlerin bakımlarının üstlenilmesine benzemektedir. Yetimlerin bakımları konusunda adil davranmak, bu işi üzerine

⁷ Taberî'nin tefsirinde bu cümle “Yetimlerin malları konusundaki endişeler sebebiyle erkeklere en fazla dört hanımla evlenme sınırı kondu.” diye geçmektedir. Bkz. Taberî, Muhammed b Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi' u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'an*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 7/535.

alan kişiye ağır geldiği için [aralarındaki benzerlikten dolayı kocalara ağır gelmesin diye] erkeklerin birden başlayarak en fazla dört kadınla evlenmesine izin verildi; zulme meyletmesinler diye dörtten fazlasına izin verilmedi.”

8. Mâide 5/97. Ayetin Cümleleri Arasındaki İrtibat

Kur'an'a itiraz edenler Mâide 5/97. ayetin peş peşe gelen şu iki cümlesi arasında irtibat bulunmadığını iddia ederler:

بَجَعَلَ اللهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْأَهْدَى وَالْقَلْبَ
Allah; Kâbe'yi, o saygıdeğer evi, haram ayı, hac kurbanını ve (bu kurbanlara takılı) gerdanlıkları insanların (din ve dünyaları) için ayakta kalma (ve canlanma) sebebi kıldı.

بُنْكَرُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ
Bunlar, göklerde ve yerde ne varsa hepsini Allah'ın bildiğini ve Allah'ın (zaten) her şeyi hakkıyla bilmekte olduğunu bilmeniz içindir.

Bu iki cümle arasında tezat yoktur. Şöyle ki: Cahiliye döneminde [kabileler] birbirlerine baskın yapıyor ve haksız yere [oluk oluk] kan döküyorlardı. Haksız bir şekilde malları gasp ediyorlar, [yol kesip] yolcuları korkutuyorlardı. [Yakını öldürülen, kendisi yaralanan ya da malı gasp edilen] bir adam, [fırsat bulduğu anda] intikam almaya kalkışıyor ve [günümüze kadar devam edegelen kan davalarında olduğu gibi] maktulün katilinden başkasını öldürüyor; kendisine zarar verenden başkasına zarar veriyor; birini yakınına denk gördüğü zaman artık gerisini düşünmüyordu. -Bu tür intikama “Rahat Uyutan İntikam”⁸ deniyordu.- Bu nedenle bazen birisi, kendi samimi dostuna karşılık yine kendisinin samimi bir dostunu öldürüyordu.

[Bu tuhaf intikam şekline “öfke ya da ağlaması konuşmasına engel olan” manasında “Hinnevt” lakabıyla meşhur şair Tevbe b. Müdarris'in cinayeti örnek gösterilebilir.] Kardeşine karşılık dayısını öldüren İbn Mudarris [bu cinayete dair kaleme aldığı] şiirinde şöyle der:

Annem Rumeyle feryat figan ile ağladı, gördü diye

Hint kılıcının üzerinde kalan, kardeşinin kanını

Dedim ki ona: Feryat etme! Çünkü Tarık⁹

Benim arkadaşımды, hem de en yakın ve en seçkin arkadaşım

Şayet bana bin tane asil deve verilseydi

⁸ Kişi, öldürmek istediği kimseyi öldürüp yüreğini soğutunca o andan sonra rahat uyuyacağı için bu intikam böyle adlandırılmıştır.

⁹ Şairin kardeşinin adıdır.

Ve onların küçük yavruları, bir de altmış çoban¹⁰

Asla kabul etmezdim Tarık'a bedel olarak, görmedikçe

Benî Hısn kabilesinden birini kanının kılıcın üzerinde aktığını!

Benî Avf kabilesinde bildiğim hiçbir maktul yoktur

Tarık'ın kanına karşılık benim yüreğimi tamamen soğutacak!

Bazen de [intikam almak için] adam öldürmede aşırı gidiyorlar ve bir kişiye karşılık üç, dört ve hatta daha fazla insan öldürüyorlardı. Bu hususu şairlerden biri şu şekilde dile getirmektedir:

Sizden bir suçluya karşılık öldürdü onlar

Sekiz kişiyi! Sonra da yürüyüşlerini tamamlayıp otlattılar develerini korkusuzca onlar (s. 90)

Bu beytinde şair özetle şöyle demektedir: “Onlar sizi kendilerinden bir adamı öldürmekle suçladılar. Öldürdüğünüzü iddia ettikleri o bir adama karşılık sizden sekiz kişiyi öldürdüler.”

Allah hürmete layık bir mabet olan Kâbe'yi ve etrafındaki haremi, haram ayı, hac kurbanını ve onun gerdanlıklarını insanlar için ayakta kalma yani [anarşiden dolayı helak olmaktan kurtaran] bir güven vesilesi kıldık. Bir kişi can korkusuna düştüğünde Harem'e iltica eder ve böylece can güvenliğini sağlamış olurdu. Bu husus Aziz ve Celil olan Allah'ın şu sözünde açıkça ifade edilmektedir: “أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ/ Çevrelerindeki insanlar kapılıp götürülürken, bizim, onların yurtlarını saygın ve güvenli bir yer kıldığımızı görmediler mi? ” (Ankebût 29/67)

[Mekkeliler] Haram ay girdiği zaman göç yollarına düşer, verimli otlaklar arar ve ticaret yerlerine yayılırlar; can ve mal güvenliklerinin sağlandığından emin olurlardı. Onlardan birisi Kâbe'de kesilmek üzere bir kurbanı önüne katıp sürdüğü zaman ya da Harem ağaçlarının kabuklarından yaptığı gerdanlığı devesinin boynuna astığında ne yaparsa yapsın ve ne tarafa giderse gitsin, kendisini güvende hissedirdi.

Şayet insanlar cahiliye adetleriyle, her ayda ve her yerde birbirlerine baskın yapmalarıyla baş başa bırakılsalardı yeryüzünde düzen bozulur, insanlar yok olur, yollar kesilir ve ticaret biterdi. Allah onların işlerinin ıslahının bu yolla mümkün olduğunu bildiği için bunu yaptı. [Yani haram ayları ve harem-i şerifi adeta güvenli liman haline getiren hükümler vazetti.] Bunu

¹⁰ Bu mısra bazı kaynaklarda “Sevk edilen küçük yavruları ve bir de çoban” diye geçmektedir.

bir de şunu bilsinler diye yaptı: “Allah bu fiilinde onlar için hayır bulunduğunu bildiği gibi göklerde ve yerde kullarının maslahatlarını, onlara eşlik edecek olan yardımcılarını da bilir; zaten o her şeyi hakkıyla bilir.”

9. Lokman 31/31. Ayetin Cümleleri Arasındaki İrtibat

Yine Kur'an'a itiraz edenler Lokman 31/31. ayetin peş peşe gelen şu iki cümlesi arasında [gemilerin denizde akıp gitmesinden ibret alınmasının sadece sabreden ve şükredenlere tahsis edildiğini öne sürerek] irtibat bulunmadığını iddia ederler:

لَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلُوكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ Görmedin mi ki Allah, varlığının ve kudretinin delillerinden bir kısmını size göstereyim diye gemiler, Allah'ın nimetiyle denizde akıp gidiyor.

إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ Şüphesiz bunda çok sabreden ve çok şükreden herkes için ibretler vardır.

Oysa Allah burada sadece sabrı ve şükürü murat etmedi; “Bunda çok sabreden [ve çok şükreden] her mümin için deliller vardır” manasını murat etti. Zira sabır ve şükür, müminde bulunan güzel vasıfların en faziletli olanlarıdır. Dolayısıyla Allah burada mümini [önemine dikkat çekmek için] en üstün iki vasfıyla zikretti. [Bu ayette müminlerin kastedildiğinin delili Hz. Lût'un kavminin sapkınlıkları sebebiyle helak edildiğini anlatan ayetlerden sonra gelen] başka bir ayette “*Bunda müminler için delil vardır*” (Hicr 15/77) denilmesidir. Aynı şekilde [ibret alınması gereken hususlar zikredildikten sonra gelen] şu ayetlerde de [çeşitli vasıfları vurgulanarak] müminler murat edilmektedir:

Bunda tefekkür eden bir topluluk için ibretler vardır. (Ra'd 13/3)

Bunda aklını kullanan bir topluluk için ibretler vardır. (Ra'd 13/4)

Bunu ancak akıl sahipleri düşünüp ondan ibret alır. (Ra'd 13/19)

Sebe' kıssasında geçen şu ayet de bu kabildendir: “Biz onları darmadağın ettik. Şüphesiz ki bunda çok sabreden ve çok şükreden herkes için ibretler vardır.” (Sebe' 34/19)

[Bu ayetlerde müminlerin murat edilmesi] şu sözle Müslümanların kast edilmesine benzer: “Şüphesiz ki bunda namaz kılan her muvahhid ile faziletli her muttaki için ibret vardır.” [Takva ve namaz kılmak, sadece Müslümanlara mahsus birer vasıf olduğu için bu sözden onların kastedildiği aşikârdır.]

10. Hadîd 57/20. Ayetteki Teşbih

Hadîd 57/20. ayette geçen “كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ”/Bu, tıpkı bir yağmura benzer ki bitirdiği ot, kâfirlerin/çiftçilerin hoşuna gider.” ifadesini eleştirmişlerdir. [Şöyle ki: Bu ayette dünya hayatı, çok çabuk geçmesi cihetiyle yağmur vasıtasıyla yeşerip büyüyen ve kısa bir süre sonra kuruyup sararan, ardından çerçöp olan güzel ota benzetilmiştir. Buradaki teşbihte müşebbehün bih olan nebatın sıfatı olarak getirilen “Kâfirlerin hoşuna giden” vasfında sadece kâfirlerin zikredilmesi bazıları tarafından eleştirilmiştir.] Oysa burada “الْكُفَّارَ/kâfirler” lafzından [Allah'ı inkâr edenler değil de] “ekin eken çiftçiler” kastedilmektedir.¹¹ Çoğul olan bu lafzın tekili “kâfir” ism-i failidir. [Kök anlamı örtmek olan] bu kelimenin çiftçi için kullanılması, tohumu toprağa serptiği zaman onu örtmesinden dolayıdır. Örtülen her şey için yapılan işlem hakkında كَفَرَ fiili kullanılır. Örneğin “تَكَفَّرَ فُلَانٌ فِي السِّلَاحِ/Falan kimse silahın içinde gizlendi/zırh ve benzeri teçhizatın içine girdi.” cümlesi bu kabildendir. (s. 91) Aynı şekilde karanlığı ile her şeyi örttüğü için geceye de kâfir/örtken denmiştir. Şair şu iki beytinde gece için bu lafzı kullanmıştır.¹²

يَعْلُو طَرِيقَةً مَتْنَهَا مَتَوَاتِرًا ... فِي لَيْلَةٍ كَفَرَ النُّجُومَ عَمَامُهَا

Peş peşe inen yağmur damlaları düşüyor o ineğin sırtındaki çizgiye

Bulutları, yıldızları örten [karanlık] bir gecede

حَتَّى إِذَا أَلَقَتْ يَدًا فِي كَافِرٍ ... وَأَجَنَّ عَوْرَاتِ النُّغُورِ ظَلَامُهَا

Nihayet güneş uzattı elini geceye¹³

Onun karanlığı örttü çok korkulan yerleri

Yukarıda zikri geçen Hadîd 57/20 ayetteki ifade şu ayete benzemektedir: “يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ”/Onlar, ekincilerin hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah, kendileri sebebiyle inkârcıları öfkelenirmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar.”

[Kısacası Hadîd 57/20. ayette geçen söz konusu ifadede yer alan küffâr kelimesi “ekin eken çiftçiler” anlamındadır. Ekinin iyisini-kötüsünü en iyi onlar bileceği için bu tavsif, yerli yerindedir ve vakıya uygundur.]

¹¹ Küffâr lafzıyla inkârcıların kastedildiğini söyleyenler de vardır. Bkz. [Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vüçûhi't-te'vîl*, (Beyrut: Dâru Kitabi'l-Arabî, 1407), 4/479; Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-gayb*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 29/464. (M)]

¹² Bu şair Câhiliye devrinde de yaşamış olan muallaka sahibi İslâm şairi Lebîd b. Rebîa'dır. [Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca'fer el-Âmirî el-Ca'ferî (ö. 40 veya 41/660 veya 661).] Mekke fethinden sonra Müslüman olmuştur.

¹³ “Güneş batmaya başladı” anlamında bir istiareidir. (M)

11. Cennetin Ebedi Oluşundan Yapılan İstisna

Allah, Hûd 11/108. ayette şöyle buyurmaktadır: “وَأَمَّا الَّذِينَ سَعِدُوا فِيهِ فِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ / *Mutlu olanlara gelince, onlar gökler ve yerler durdukça içinde ebedî kalmak üzere cennettedirler. Ancak Rabbinin dilemesi başka!*” [“Bu ayetteki istisnanın anlamı nedir?” sorusuna şöyle cevap verebiliriz:] Arapların ebediyet anlamında sözlerinde kullandıkları birkaç lafız vardır. Örneğin onlar, “Ben bunu ebediyen yapmam!” anlamında “Gece gündüz peş peşe birbirini takip ettiği sürece, deniz kabardığı sürece, dağlar yerinde durdukça, gökler ve yer var olmaya devam ettiği müddetçe bunu yapmam” ve benzeri birçok cümleler kurarlar. Çünkü onlara göre söyledikleri bu şeylerin durumları ebediyen değişmez. Allah da onların kullandıkları üslup ile onlara hitap etti ve “خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ / *Onlar gökler ve yerler durdukça içinde ebedî kalmak üzere cennettedirler*” buyurdu. Yani göklerin ve yerin devam ettiği müddet kadar orada kalacaklardır. Bu da evrenin ömrü demektir. Gökyüzünün ve yeryüzünün şu anki durumları [bir gün] değişecektir. Aziz ve Celil olan Allah’ın şu sözleri buna delalet etmektedir: “*O gün yer, başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülür.*” (İbrahim 14/48) “*O gün yazılı kâğıt tomarlarının dürülmesi gibi göğü düreceğiz.*” (Enbiyâ 21/104) Dolayısıyla istisnanın zikredildiği ayetten murat şudur: “Cennet ehli orada evrenin ömrü bitinceye kadar kalacaktır. Ancak Allah’ın onların evrenin ömrüne ilaveten ebedi kalmalarını istemesi başka! [Yani Allah onların cennette evrenin ömrü kadar uzun olsa bile mahdut bir süre değil ebedi kalmalarını irade etmektedir.] Bu nedenle bu ifadenin akabinde [sonsuzluğu vurgulayan] “عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْدُوذٍ / *kesilmeyen, sonu olamayan bir ihsan olarak*” (Hûd 11/108) kaydı getirildi.

Bu ayetteki “إلا” istisna edatı “سوي” anlamındadır. Bu üslup Arapların şu sözüne benzer: “سوي ما شئتُ” Bu cümledeki istisnadan kastedilen mana şudur: “لَأَسْكُنَنَّ فِي هَذَا الدَّارِ حَوْلًا إِلَّا مَا شِئْتُ” / *Ben bu evde kesinlikle bir yıl oturacağım. Ancak [buna ilaveten] bir yıldan fazla oturmak istersem o başka!*” Bu, ayet hakkındaki yorumlardan biridir.

Bir başka yorum da şudur: [Günün birinde] değişecek olsalar bile sema ve arzın varlıklarının devam etmesi, Arapların bildikleri ve kullandıkları üsluba göre ebediyet anlamına gelir. Allah’ın iradesi onların devamından yani ebediyetten istisna edilir. [Yani onlar orada ebedi kalacaklardır. Ancak Allah’ın irade ettiği zaman bundan müstesnadır.] Çünkü cennet ve cehennem ehli, sema ve arzın var olduğu zaman içindeki bir müddette cennette ve cehennemde değil dünyada idiler. [Bu yoruma göre] sanki Allah şöyle buyurmuştur: (s. 92) “Ahiretteki mekânlarına dâhil olmalarından önce Allah’ın iradesiyle tayin ettiği dünyadaki ömürleri istisna

edilmek kaydıyla sema ve arz durduğu müddetçe cennet ehli cennette, cehennem ehli cehennemde ebedi kalacaklardır.

Bu hususta üçüncü bir yorum daha vardır; o da şudur: Ebediyetten yapılan istisna günahkâr olan Müslümanların cehennemde [cezalarını çekmek için] kaldıkları süredir. Sonunda Allah'ın rahmeti ve Allah Resûlü'nün şefaati [onların imdadına] yetişir; böylelikle cehennemden çıkıp cennete girerler. [Bu yoruma göre] sanki Allah şöyle buyurmuştur: “Rabbinin iradesiyle günahkâr Müslümanların [cezalarını çektikten sonra] cehennemden çıkarılıp cennete dâhil edilmeleri dışında cehennem ehli, sema ve arz var oldukça orada ebedi kalacaklardır. Rabbinin iradesiyle günahkâr Müslümanların [cezalarını çekmeleri için] mahdut bir zaman diliminde cehenneme dâhil edilmeleri dışında cennet ehli, sema ve arz var oldukça orada ebedi kalacaklardır. Günahkâr Müslümanlar [cehennemde cezalarını çektikten sonra] cennete dâhil olurlar.”¹⁴ (s. 93)

12. Cennet Hayatında Bir Ölümün Olacağına Dair İstisna

Duhân 44/56. ayette geçen “لَا يَدُوفُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَى/Onlar orada ilk ölümden başka ölüm tatmazlar.” cümlesindeki burada *إِلَّا* istisna edatı, tıpkı Nisâ 4/22. ayetteki şu cümlede olduğu gibi *سِوَى* anlamındadır: “وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ/Geçmişte olanlar hariç artık babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin!” Buradaki istisna, bu yasak emri gelmeden önce Cahiliye döneminde yapılan evlilikleri ifade etmektedir.¹⁵

[Aynen bunun gibi] ilk ayette istisna edilen ölüm de dünya hayatındaki ölümdür. Çünkü [iman ehli olan] mutlu insanlar, öldükleri zaman [kabirlerinde] Allah'ın dilediği kadar onun lütfuna ve yine onun kudretiyle cennet [hayatına hazırlık kabilinden] bazı nimetlere mazhar olurlar. Onlar bu nimetlere mazhariyette Allah katındaki derecelerine göre birbirlerine üstünlük sağlarlar. Örneğin onların bazısı [kabrinde] güzel bir esinti ve hoş bir kokuyla karşılaşır; bazısının kabrinden cennete bir kapı açılır. Onlardan [Allah yolunda savaşarak] şehit düşmüş olanların ruhları, yeşil kuşların kursaklarında cennet meyvelerinden yerler.¹⁶

¹⁴ Taberî tefsirinde bunların dışında bazı yorumlar da zikredilmektedir. Örneğin Allah bu istisnayı irade eder ama gereğini yapmaz ya da bu istisnadan murat, ölüm ile diriliş arasındaki zamanı ifade eden Berzah âlemidir. (Bkz. Taberî, *Câmi 'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'an*, 15/488-489.)

¹⁵ Taberî de buna benzer bir yorum yapar ve her iki ayetteki *إِلَّا* istisna edatının kendi manasına yakın olan “بَعْدُ/sonra” anlamında olduğunu; Arapların birbirine yakın manası olan lafızları zaman zaman birbirlerinin yerinde kullandıklarını söyler. (Bkz. Taberî, *Câmi 'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'an*, 22/54.)

¹⁶ Bu cümlede farklı lafızlarla ifade edilen birkaç varyantı olan hadise telmih vardır. Mesela bu hadis Tirmizî'nin *Sünen*'inde şöyle geçmektedir: “شَهِيدَاتُ رُوحِهِمْ فِي طَيْرٍ خَضِرٍ تَلْعُقُ مِنْ ثَمَرِ الْجَنَّةِ أَوْ شَجَرِ الْجَنَّةِ” (Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Beşşâr Avâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), 3/228.) (M)

Şair [hadiste geçen “تَعَلَّقُ” fiilinin “ağzıyla alıp yiyor/yer” manasında olduğuna örnek kabilinden dışı bir ceylanı veya kendisinin dışı devesini tavsif ettiği bir şiirinde] şöyle der:¹⁷

إِنْ تَدُنُّ مِنْ فَنَنِ الْأَلَاءِ تَعَلَّقُ

Şayet o Elâe ağacının¹⁸ dalına yaklaşırsa [onun yapraklarını] yer. (s. 94)

İki kanatlı Cafer b. Ebû Tâlib [Ebû Abdillâh Ca'fer b. Ebî Tâlib b. Abdilmuttalib el-Hâşimî] (ö. 8/629), meleklerle beraber cennette uçmaktadır.¹⁹ Aziz ve Celîl olan Allah şöyle buyurmaktadır: “Allah yolunda öldürülenlerin asla ölü olduklarını sanmayın! Bilakis onlar hayattadırlar; Rab’lerinin katında rızıklandırılır.” (Âl-i İmrân 3/169) Görüldüğü gibi onlar cennetin bazı nimetlerine kavuşmuş oldukları halde bize göre ölüdürler. Öyleyse onların [dünyadaki ölümleri olan] ilk ölümlerinin, cennette kaldıkları süreden istisna edilmesi neden caiz olmasın?

13. Meryem 19/96. Ayetin Yorumu

Allah, Meryem 19/96. ayette şöyle buyurmaktadır:

“إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا،
(gönüllere) bir sevgi koyacaktır.”

Bu ayetin yorumu Kur'an'a itiraz edenlerin anladığı gibi değildir. Zira Allah bu ayette bu kimselerin sevgisini insanların kalplerine yerleştireceğini murat etmektedir. Nitekim samimi bir müçtehidin iyi olsun kötü olsun her insan tarafından sevildiği, heybetli ve vakarlı olduğu, iyi vasıflarla yâd edildiği [her zaman] görülen [sosyolojik] bir vakıdır. Bu ayet Hz. Musa'nın kıssasının anlatıldığı Tâhâ 20/39. ayetteki şu cümleye benzemektedir: “وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّي /Sana katımdan bir sevgi bıraktım.” Allah Hz. Musa'yı sevse de burada murat edilen mana, onu sevmesi değil onu kalplere/insanlara sevdirmesi ve gönüllerde taht kurdurmasıdır. İşte bu [yani Allah'ın onu insanlara sevdirmesi] onun Firavun'un elinden kurtulmasının sebebi idi. Zira Firavun [bütün erkek] çocukları öldürttüğü bir senede onu [öldürtmeyip] hayatta kalmasına izin vermişti.

¹⁷ Bu şair, Emevî dönemi Şii şairlerinden Kümeyt el-Esedî'dir. [Ebû'l-Müstehil el-Kümeyt b. Zeyd b. Huneys el-Esedî] (ö. 126/744).

¹⁸ Yaz-kış yaprağı dökülmeyen bir ağaç cinsidir. (M)

¹⁹ Bu cümlede şu hadis-i şerife telmih vardır: “وَإِذَا حَمْرَةٌ مَتَكَيْتُ عَلَى سُرِيرٍ /Dün gece cennete girdim. Orada etrafıma bakındım. Bir de ne göreyim, Cafer meleklerle beraber uçuyor! Bir de ne göreyim, Hamza bir divanın üzerine oturmuş arkasına yaslanıyor.” (Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, nşr. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 3/217.) (M)

14. Nebe' 78/9. Ayetteki Sübât Kelimesi

Bazıları Nebe' 78/9. ayetteki *sübât* kelimesinin “nevm/uyku” anlamında olduğunu söyleyerek “وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا” cümlesinin “Sizin uykunuzu uyku kıldık” manasına geldiğini iddia ederler. Oysa burada *sübât* kelimesi “rahat/dinlenme” anlamındadır. Dolayısıyla ayetin manası şudur: “Uykuyu bedenleriniz için bir dinlenme vesilesi yaptık.” [Cumartesi gününe] “يَوْمَ السَّبْتِ/sebt günü” denmesi, [aynı kökten gelen] bu lafzın söz konusu manasını teyit etmektedir. Zira insanlar Cuma günü bir araya gelip toplanırlar. Ertesi gün olan Cumartesi günü ise boş kalırlar. [Allah Cumartesi gününü/yevm-i sebt kastederek] İsrailoğullarına “Bu günde dinlenin, hiçbir iş yapmayın!” emrini vermişti. Bu nedenle Cumartesi gününe yevm-i sebt yani istirahat günü adı verildi. Sebt kelimesinin kök anlamı uzanmaktır. Uzanan kimse dinlenmeye geçmiş demektir. Aynı kökten gelen bir ism-i mef'ûl olan الْمَسْبُوتُ kelimesi de “رَجُلٌ مَسْبُوتٌ/baygın adam” tamlamasında benzer anlamda kullanılmaktadır. Şu cümlede kullanılan *sebet* fiili, ayetteki manaya yakın olan “çözmek, salıvermek, serbest ve rahat bırakmak” gibi anlamları ifade etmektedir: “سَبَّتِ الْمَرْأَةُ شَعْرَهَا/Kadın örülmüş saçlarını çözdü ve salıverdi.” Şair Ebû Vecze ed-Sa'dî bu fiili aynı manada bir beytinde şu şekilde kullanmıştır:²⁰

وَإِنْ سَبَّتَهُ مَالٌ جَنًّا كَأَنَّهُ ... سَدَى وَائْتِلَاتٍ مِنْ نَوَاسِجِ حَنْعَمَا

Şayet o kadın saçlarını salıverirse kıvrılır ve lüle lüle olur; sanki o saçlar

Has'am kabilesine mensup nakış yapan kadınların örgüsü!

Uzanarak uyunduğu için uykuya *sübât* denmiştir. Buna benzer örnekler çoktur. İnşallah bunları “Mecaz Bölümünde” ele alacağız. (s. 95)

15. İnsan 76/15-16. Ayetlerdeki Kavârîr Kelimesi

Daha önce belirttiğimiz gibi cennetteki nehirler, divanlar, döşemeler ve kâselerin hepsi dünyada kulların yaptıklarından farklıdır. Sadece Allah şu anda bizim aşına olduğumuz şeylerle kendi katındaki bize göre gaip olanları [anlamamız için] aklımıza kapı açmaktadır. İbn Abbas [bu hususta] şöyle der: “Cennette olanlardan hiçbir şeyin aynısı dünyada yoktur; onların sadece isimleri vardır.”²¹

Çoğulu ekvâb olan kûb kelimesi kulpu olmayan bardaktır/kadehtir. Dünyada bunlar bazen gümüşten bazen camdan olur. Allah bu iki ayette [وَبُطَافٍ عَلَيْهِمْ بِأَنبِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ]

²⁰ Tabiînden olan bu şair Yezîd b. Ubeyd es-Sülemî'dir (ö. 130/747). Aynı zamanda muhaddis olan Yezîd b. Ubeyd aslen Süleym kabilesinden ise de Sa'd b. Bekr b. Hevâzin kabilesinin içinde büyümüş ve bu nedenle o kabileye nispet edilmiştir.

²¹ Taberî, *Câmi' u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'an*, 1/392.

قَوَارِيرًا قَوَارِيرًا قَوَارِيرًا / Yanlarında, gümüş kaplar ve billûr kadehler dolaştırılır. Öyle gümüş beyazlığındaki kadehler ki onları istedikleri ölçüde takdir etmişlerdir. (Yani içlerine istedikleri kadar cennet şarabı koyarlar ya da şekil ve tasarımlarını kendileri belirlerler.) bize teşbih yoluyla oradaki kadehlerin gümüş gibi beyaz ve cam gibi berrak olduğunu bildirmektedir. [Başka bir deyişle] cam kadehlerin sanki gümüşten yapılmış gibi durduğu ifade edilmektedir. Bu tıpkı “Bize nurdan bir içecek getirdiler.” cümlesinden [teşbih yoluyla] “bize nur gibi parlak/berrak bir içecek getirdiler” manasının kastedilmesi gibidir.

Bu ayetlerdeki teşbihin bir benzerinin yer aldığı “كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ/O huriler sanki yakut ve mercandırlar.” (Rahman 55/58) ayetin tefsiri sadedinde Katâde şöyle der: “Onlar yakut gibi berrak, mercan gibi beyazdırlar.”²²

16. Zâriyât 51/33. Ayetteki “Çamurdan Taş” İfadesi

Abdullah b. Abbas Zâriyât 51/33. ayetteki “حِجَارَةً مِنْ طِينٍ/çamurdan taş” ifadesinin “الأجر/kiremit/tuğla” anlamında olduğunu söyler. Aslında الأجر taşlaşmış çamurdur. Zira böyle bir çamur taş gibi serttir.

Ben Tevrat’ta Hz. Nûh’un çocuklarının nesebinin zikredildiği bölümden sonra yer alan kısımda şu ifadeleri okudum: “Onlar yeryüzünün her tarafına dağıldılar. O zamana kadar dünyada tek dil konuşuluyordu. Hz. Nûh’un soyundan bazıları doğu tarafına gidince orada “سيعير/Sî‘îr”²³ denilen bir bölgeye tesadüf ettiler ve oraya yerleştiler. Daha sonra onlardan biri, arkadaşına ‘Gel, [topraktan] kerpiç yapıp onu ateşte kızdıralım. Böylece kerpiç taş olur. Akabinde damı göğe eren sağlam binalar inşa ederiz.’ dedi”

[Hz. Lût’un sapkın kavmine ceza olarak gökten yağdırılan] bu taşları gören bazıları, onların kırmızı renkli ve kalıptan çıkmış [düzgün] taşlar olduklarını söylemişlerdir. Başka bir grup ise onların çizgili taşlar olduğunu dile getirmişlerdir ki bu çizgiler onlara işaret konulduğu anlamında gelir. [Çamurdan taş konusundaki bu izahları teyit sadedinde] bir kısım âlimler, Fil 105/4. ayette geçen “سَجِيلٍ” kelimesinin [aslının Farsçada] “seng-i kil/topraktan oluşmuş taş” olduğu [ve Farsçadan Arapçaya siccîl diye geçtiği] kanısındadırlar.²⁴ (s. 96)

17. Yunus 10/94. Ayette Geçen “Sen Şayet Şüphe İçinde İsen” İfadesinin Muhatabı

Allah Yunus 10/94. ayette şöyle buyurmaktadır: “فَإِنْ كُنْتَ فِي شكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَاسْأَلِ الَّذِينَ يُقْرَأُونَ / Sen şayet sana indirdiklerimizden şüphe içinde isen senden önce Kitabı/Tevrat’ı

²² Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân fi te’vîli’l-Kur’an*, 23/67.

²³ Bazı nüshalarda bu kelime “سيعير/Se‘îr” diye geçmektedir.

²⁴ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân fi te’vîli’l-Kur’an*, 15/433, 24/608.

okuyanlara sor!” Bu ayetin zahirine göre muhatap her ne kadar Allah Resûlü (s) ise de murat edilenler onun dışında [ona indirilen vahiyden] şüphe edenlerdir. Çünkü Kur'an, Arapların kullandıkları bütün üslûpları gözeterek inmiştir. Onlar birisine bir hitapta bulunur ama o hitapla ondan başkasını kastederler.

Bu meseleye dair detaylı açıklamaya “Kinaye ve Tariz” bölümünde yer vereceğim için burada aynı şeyleri tekrar etmek istemiyorum.

18. Cennette Sabah ve Akşam Vaktinin Olup Olmadığı

Meryem 19/62. ayette geçen *وَأَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا* / *Onların orada sabah-akşam rızıkları vardır.*” cümlesinde cennette sabah ve akşam vakitlerinin olduğu anlaşılmaktadır. [Oysa burada murat edilen mana vaktin kendisi değildir; bu bir misaldir.] Şöyle ki: İnsanların yemek yeme alışkanlıkları farklıdır. Bazı insanlar günde bir öğün yemek yer; bazılarının âdeti sabah ve akşam [olmak üzere günde iki öğün] yemek yemektir; kimileri bu iki öğün ile yetinmeyip öğün sayısının artırır; kimileri zaman ve sayı sınırı gözetmeden her fırsat bulduğunda yemek yer. Yemek yiyen birisi için bunların içinde en doğru olan, en çok fayda veren, hazımsızlık yapmayan ve genellikle kilo aldırmayan alışkanlık, sabah ve akşam olmak üzere günde iki öğün yemek yemektir. (s. 97) Araplar günde tek öğün yemek yemeyi pek hoş karşılamazlardı. [Sabahleyin yenen bu tek öğüne ilaveten] akşam yemeği yemeyi tercih ederler ve “Akşam yemeği yememek erken ihtiyarlamaya ve uyluk etlerinin/kaslarının erimesine sebep olur!” derlerdi. Onların bu sözleriyle ne kastettiklerini “*Garîbü'l-hadîs*” adlı eserimde izah ettim.

Biz [insanlar] vaktin değişmediği, karanlığın ve güneşin görülmediği uzun bir zaman dilimini bilmiyoruz. Aziz ve Celil olan Allah bu ayetle cennet ehlinin yemek yeme hâllerini ve normal vakitlerini bize bildiğimiz ve anladığımız şeylerle tarif etmeyi murat etmektedir. Bu nedenle Allah [dünyadaki iki öğün vakti olan] sabah ve akşam vaktini bize örnek olarak göstermektedir. [Başka bir ifadeyle bu ayet dünyada nasıl genellikle iki öğün yemek yeniyorsa orada da yemek yeme öğünlerinin olacağını bildirmektedir. Dolayısıyla buradaki teşbih, vakitlerde değil yemek yeme alışkanlıklarında söz konusudur.] Çünkü bu iki vakit, [mecaz yoluyla o vakitlerde yenen] sabah ve akşam yemeğine delalet etmektedir.²⁵

²⁵ Kanaatimizce burada başka bir yorum daha mümkündür. O da bu ibarenin devam manasını ifade etmesidir. Zira Arapların üslubunda yaş-kuru, sabah-akşam gibi iki zıt şeyi söyleyerek o cinsten olan nesnelere hepsini kastetme âdeti vardır. Burada da sabah-akşam lafızları ile Furkan 25/5, Ahzâb 33/42 ve Fetih 48/9. ayetlerinde olduğu gibi “mütemadiyen, her zaman” anlamı kastedilmektedir. (Bkz. (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/28.) (M)

Abdürrezak, Ma‘mer’den naklen Katâde’nin şöyle dediğini rivayet etmektedir: “Araplar [bir günde] sabah ve akşam yemeği yiyebilmişlerse bu onların çok hoşuna giderdi.”²⁶ [Öyleyse şöyle denebilir:] Yüce Allah [bu ayetle] dünyada onların hoşuna giden bu durumun cennette de olacağını haber vermektedir.

Mümin 40/46. ayetin başında benzer ifade cehennem ehli için kullanılmaktadır: “النَّارُ الْيَوْمَ تُقَوْمُ السَّاعَةَ أَدْخُلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشدَّ الْعَذَابِ”/Ateş! Sabah-akşam ona arz olunurlar.” Bu ayette söz konusu azabın Ahirette değil kabirde olacağı murat edilmektedir. Yani onlar ölümlerinden sonra [sabah-akşam] kabirlerde ateşe arz olunurlar/yakılırlar.²⁷

Allah’ın Kitabında kabir azabının varlığına delil olan ayet bu ayettir. Bu cümle ile kabir azabının kastedildiğine hemen akabinde gelen “وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخُلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشدَّ الْعَذَابِ”/Kıyamet koptuğu gün Firavun’un ailesini en şiddetli azaba sokun!” cümlesi delalet etmektedir. Onlar berzah âleminde sabah-akşam ateşe arz olunurlar; kıyamette de azabın en şiddetlisine sokulurlar. [Başka bir deyişle bu ikinci cümle, kıyametin kopmasından sonraki azaptan söz ettiğine göre aynı şahıslardan bahseden öncesindeki ilk cümlede bahsi geçen azabın, yani onların sabah-akşam ateşe arz olunmalarının kıyametten önce gerçekleşmesi gerekir. Bu da ateşe arz olunmanın berzah âlemi denilen kabirde olacağını gösterir.]

19. Ra’d 13/35. Ayetteki Mesel Kelimesi

Allah Ra’d 13/35. ayette şöyle buyurmaktadır: “مِثْلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ”/Müttakilere vaat edilen cennetin misali...” [Bu ayete] “Bu cümlelerin ardından cennete misal getirilen/ona benzeyen bir şey zikredilmemiştir.” [diye itiraz edilmektedir.] Bu itiraz, ayette “مِثْلُ/misl” kelimesinin asıl manasının murat edildiği farz edilirse geçerli olabilir. Zira bu kelime kök anlamı itibariyle “benzer” demektir. Arapçada “هَذَا مِثْلُ الشَّيْءِ وَمِثْلُهُ” dendiği gibi aynı anlamda “هَذَا شِبْهُ الشَّيْءِ وَشِبْهُهُ” dendiği gibi aynı anlamda “Bu, şu şeyin benzeridir” denir. Ancak *misl* kelimesi bu kök anlamının yanı sıra “bir şeyin sureti, sıfatı, özelliği, misal/örnek ve timsal/simge” gibi manalar için de kullanılmaktadır. Mesela ahlak ve güzellik abidesi olan bir kadına “كَأَنَّهَا دُمِيَّةٌ”/Sanki o taş bebektir.” dendiği gibi “كَأَنَّهَا مِثَالٌ”/Sanki o örnek bir kadındır, sanki o bir simgedir.” denir. Yine aynı manada “إِنَّمَا هِيَ”/o ancak bir surettir” ve fiil formuyla “مِثْلُكَ كَذَا وَكَذَا”/onu sana ‘O, şöyle şöyledir’ diye tavsif ettim.” denir. İşte bu ayette *mesel* kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. Dolayısıyla ayetin meali şöyledir: “Müttakilere vaat edilen cennetin vasfı şöyledir: Onun içinden ırmaklar akar, yemişleri ve gölgeleri devamlıdır.” (s. 98)

²⁶ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân fi te’vili’l-Kur’an*, 18/221.

²⁷ Bir önceki ayette olduğu gibi bu ayette de ateşe arzın yani ateşte yakmanın bu iki vakte tahsisinin yanı sıra devamlı olması da muhtemel bir manadır. (Bkz. (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 170.) (M)

Hz. Ali'nin bu kelimeyi “مِثَالٌ” ve [meselin çoğul formuyla] “أَمْثَالٌ” diye okuduğu rivayet edilmiştir.²⁸ Misal, mesel kelimesinin yerine kullanılır. Ancak insanlar bu kelimedenden mesel kelimesinin tercih ettiğimiz manasını daha kolay ve daha net bir şekilde anlarlar.

Mesel kelimesiyle ilgili aynı durum şu ayette de söz konusudur: “مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيَّمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ /Muhammed Allah'ın resulüdür. Onun yanında olanlar kâfilere karşı sert, kendi aralarında birbirlerine karşı merhametlidirler. Onları, Allah'ın ihsanına ve rızasına nail olmak için secde ve rüku ettiklerini görürsün. Secde eseri olarak onların yüzlerinde alametleri vardır.” Akabinde şu cümle geldi: “ذَلِكَ مِثْلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ” /İşte bu, onların Tevrat'taki meselleri yani sıfatlarıdır.” [Burada da mesel kelimesi vasıf anlamındadır.] Çünkü Allah, ayetin başında “Onların misali şuna bezer” buyurmak suretiyle onlara misal getireceğini beyan etmedi. Aksine onların özelliklerini ve durumlarını zikrettikten sonra “İşte bu, onların Tevrat'taki meselleri yani sıfatlarıdır.” buyurdu.

20. Hac 22/73. Ayette Batıl Mabutların Durumuna Misal Getirilmesi

Allah Hac 22/73. ayette şöyle buyurmaktadır: “يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبٌ مِثْلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ” /Ey insanlar! Size bir misal getirildi, onu dinleyin!” Akabinde şöyle buyurdu: “إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ يَرَاتَمَايَاقًا” /Allah'tan başka taptıklarınız bir araya gelseler dahi asla bir sinek bile yaratamayacaklardır.” Burada misal getirilmedi. Çünkü sözün içinde onun manası mevcuttur. Sanki Allah şöyle buyurmuştur: “Ey insanlar! Sizin misaliniz bir sinek yaratmak için bir araya gelip de buna gücü yetmeyen, hatta sinek onlardan bir şey kapsa onu geri alamayan ilahlara tapanların misaline benzer.”

Buna benzer örnekler hem Kur'an-ı Kerim'de hem de Arapların sözlerinde mevcuttur. Bunları “Mecaz” bölümünde ele alacağız.

21. Hz. Peygamber'in Vefatından Sonra Tebliğ İle Mükellef Kılındığı İddiası

Allah Ra'd 13/40. ayette şöyle buyurmaktadır: “وَإِنْ مَا نُرِيكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ” /Onlara vaat ettiğimiz azabın bir kısmını sana göstersek de, seni vefat ettirsek de sana düşen sadece tebliğdir; hesaba çekmek de bize aittir.” Bazılarının zannettiği gibi bu ayette Hz. Peygamber'in (s) vefatından sonra tebliğ ile mükellef kılınması söz konusu değildir. Zira ayetten murat edilen mana şudur: “Biz şayet onlara vaat ettiğimizin bir kısmını sana hayatta iken göstersek de, bunu sana göstermeden seni vefat ettirsek de sana düşen sadece [hayatta

²⁸ Abdullah b. Abbas ile Abdullah b. Mes'ûd'un bu kelimeyi “أَمْثَالٌ” diye okudukları rivayet edilmiştir. Ancak bu kıraat de Hz. Ali'nin kıraati gibi şaz kıraatlerdendir.

olduğun müddetçe Allah'tan aldığın vahyi insanlara] tebliğ etmektir; onlara yaptıklarının karşılığını vermek ise bize aittir.

Bu şuna benzer: Sen bir adamı vali olarak görevlendiriyorsun ve ona şöyle diyorsun: “Falan ile git ve [oranın halkını devlete itaate] davet et! Şayet onlar senin sözünü dinlerlerse onlara güzel muamele et ve adaleti her tarafa yay! Şayet onlar sana isyan ederlerse onlara öğüt ver ve isyanın cezası konusunda onları uyar! Yine de isyana devam ederlerse o zaman kendilerini feci bir akıbetin beklediğini onlara bildir!” O vali oraya gider, [onlar onu dinlemez ve] ona engel olurlar. Onlara nasihat eder; yine ona engel olurlar. Bunun üzerine vali, senin onları tehdit ettiğin cezanın gelmesini geciktirmek üzere orada bir müddet kalır. Sen de o zaman ona şöyle dersin: “Onlara vaat ettiğimiz cezayı sana göstersek de, onu sana göstermeden seni görevinden azletsek de [onları cezalandırma konusunda] senin bizi yavaşlatma görevin yok! Sana düşen sadece [aldığın emri] bildirmek ve onlara nasihat etmektir. Ceza ve mükâfat vermek bize aittir.” (s. 99)

Bu bölümde bu kadarıyla yetiniyoruz. Şu ayetlere yönelik itirazlara “Mecaz” bölümünde cevap vereceğimiz için tekrar olmasın diye burada o cevaplara değinmeyi uygun görmedik:

فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ/Allah onlara şiddetli açlık ve korku elbisesini (ızdırabını) tattırdı. (Nahl 16/112)

وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ/Yürekler (korkudan) hançerelere dayanmıştı/yürekler ağızlarına gelmişti. (Ahzâb 33/10)

كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ/Nitekim hak uğruna (savaşa gitmek için) Rabbin seni, evinden çıkardığı zaman... (Enfâl 8/5)

يَاكِينُ عَلَى الْخُرطومِ/Yakında biz onu hortumunun (burnunun) üzerine damga vuracağız. (Kalem 68/16) (s. 101)

B. MÜTEŞÂBİH

“Kur’an ile kullarına hakkı açıklayıp onları doğru yola sevk etmeyi murat eden Allah’ın, müteşâbih ayetleri indirmekteki maksadı nedir?” sorusuna şöyle cevap verebiliriz: Kur’an-ı Kerim Arapça lafızlarla ve bu lafızların kalıplarıyla inmesinin yanı sıra bu dildeki şu üslup özelliklerini de taşımaktadır:

- 1-Konunun veciz bir şekilde ve özetlenerek zikredilmesi,
- 2-Gerekli durumlarda uzatılması ve [tekrar gibi vasıtalarla] vurgulanması,

3-Bir şeye işaret edilmesi,

4-Sadece sürat-i intikal sahibi kıvrak zekâlı birinin anlayacağı şekilde bazı manaların kapalı bırakılması,

5-Bazı manaların ise iyice izah edilmesi,

6-Bir kısım gizli manaları [akla yaklaştırmak için] örnek verilmesi.

Şayet Kur'an'ın tümü, onu anlama konusunda âlim ve cahilin eşit olacağı şekilde açık-seçik olsaydı insanlar arasındaki seviye farkı ortadan kalkar [yani gözetilmemiş olur,] imtihan yok olur, değerler ölürdü. Oysa ihtiyaç anında [insan sıkışınca] fikir üretilir ve çözüm bulunur. İhtiyaç olmazsa acizlik, [tembellik, akli kullanmama] ve aptallık zuhur eder.

[Bu manayı teyit sadedinde] şöyle denmiştir: “Zenginliğin ayıbı aptallığa sebep olmasıdır. Fakirliğin fazileti [insanı karşılaştığı sorunlar karşısında] çözüm bulmaya teşvik etmesidir.”

[Cahiliye döneminin bilge şair ve hatiplerinden olan] Eksem b. Sayfi [Ebû Hayde (Ebû'l-Haffâd) Eksem b. Sayfi b. Rebâh] (ö. 612 m. [?]), “Bütün dünya işlerinde kendi kendime yetmem [ve bir şeye ihtiyaç duymamam] hoşuma gitmez.” dediğinde ona bunun sebebi sorulur. Onun cevabı şu olur: “Acizliği âdet haline getirmek hoşuma gitmez.”

Fıkıh, matematik, miras hukuku, nahiv/gramer gibi her ilmin hem geniş ve açık, hem de ince ve derin meseleleri vardır. Öğrenci bunları aşama aşama, peyderpey öğrenir ve sonunda o ilmin son noktasına ulaşarak künhüne vakıf olur. (s. 102) Her ilimde böyle ince meselelerin bulunmasının bir diğer faydası da âlimi araştırmaya, güzel sonuçlar çıkarmaya sevk ederek ona fazileti ve gayreti nispetinde Allah'ın kendisi için takdir edeceği sevabı kazandırmasıdır.

İlimlerin her bir bölümü [öğrenilip kavranma açısından] aynı seviyede olsaydı o zaman [herkes onları kolayca öğrenebileceği için] hoca ve talebe olmazdı; ince ve derin meseleler ile açık konular diye bir şey kalmazdı. Çünkü her şeyin fazileti/üstünlüğü zıddıyla bilinir. Örneğin hayır şer ile, fayda zarar ile, tatlı acı ile, az çok ile, küçük büyük ile, gizli açık ile bilinir.

Allah Resûlü'nün (s), sahabîlerin, onlardan sonraki neslin sözleri ile şairlerin şiirleri ve hatiplerin hitabeleri bu minval üzeredir. [Başka bir ifadeyle] bu sözlerde mutlaka öyle dakik manalar vardır ki önde gelen âlim, onların karşısında şaşkınlık içinde apışıp kalır; araştırmacı derin âlim, onları anlamaktan aciz olduğunu itiraf eder. [Şimdi bunlara dair bazı örnekler görelim.]

1. “İnsanlar Yüz Deve Gibidir” Diye Başlayan Hadisin Manası

Hiz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “تَجِدُونَ النَّاسَ كَأَيْلٍ مَائَةٍ، لَيْسَ فِيهَا رَاحِلَةٌ”/İnsanları, içinde râhile²⁹ bulunmayan yüz deveden oluşmuş bir sürü gibi bulursunuz.”³⁰ Yüz deve, otlakta yayılmış develerdir. [Çoğunlukla] bir otlakta [ortalama] yüz deve toplanır. “Yüz deve” tabiri sürü yerine kullanılır. [Sayısı yüz olmasa bile bir deve sürüsüne sahip olan kişiye] “Falanın yüz devesi vardır!” denir. Aynı şekilde [deve sürüsü için] “hüneyde”³¹ kelimesi de kullanılır. Develer yüz tane ise ve aralarında bir tane bile râhile yoksa o zaman bunların görünüşleri birbirine benzer demektir. Çünkü [şayet onların arasında bir tane râhile olsaydı] güzel görünümü ile onlardan tamamen ayrılır ve dikkat çekerdi. Dolayısıyla Hiz. Peygamber (s) bu sözünü şu niyetle söylemiştir: “İnsanlar kendilerine hükümlerin tatbiki konusunda [yani kısaca ifade etmek gerekirse hukuk önünde] ve kısasta eşittirler.”³² Eşraftan olan birinin bir başkasına üstünlüğü yoktur.” Onun bu sözü, şu sözünü aynı manaya delalet etmektedir: “النَّاسُ سَوَاءٌ كَأَسْنَانِ الْمُشْطِ”/İnsanlar tarak dişleri gibi eşittirler.”³³ Arapların bu manada şöyle bir sözleri vardır: “Onlar eşeğin dişleri gibi eşittirler.” (s. 103)

2. “Müşriklerin Ateşinden Işık Almayın!” Hadisinin Manası

Hiz. Peygamber’in (s) “لَا تَسْتَضِيئُوا بِنَارِ الْمُشْرِكِينَ”/Müşriklerin ateşinden ışık almayın!”³⁴ sözü, “Onlarla istişare etmeyin!” anlamındadır. Zira Hiz. Peygamber (s) karanlıktaki kandili, şaşkınlık anındaki [isabetli] görüşe misal olarak getirmiştir.

3. Hadiste Geçen “Baharda Yetişen Bitkilerden Öyleleri Vardır ki Çok Yenmesinden Dolayı Öldürür ya da Ölüme Yaklaştırır” Cümlesinin Manası

Hiz. Peygamber (s) bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: “إِنَّ مِمَّا يُنْبِثُ الرَّبِيعُ مَا يَقْتُلُ حَبَطًا أَوْ يُلْمُ”/ Baharda yetişen bitkilerden öyleleri vardır ki çok yenmesinden dolayı öldürür ya da ölüme yaklaştırır.”³⁵

²⁹ Râhile, “binmek veya yük taşımak için seçilmiş, güzel görümlü ve asaletli olan erkek ya da dişi devedir. (M)

³⁰ Bu hadis-i şerif Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde ve Müslim’in *Sahîh*’inde şu şekilde geçmektedir: “تَجِدُونَ النَّاسَ كَأَيْلٍ مَائَةٍ، لَيْسَ فِيهَا رَاحِلَةٌ فِيهَا رَاحِلَةٌ” Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsnedü’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, nşr. Şu‘ayb el-Arnaût ve diğerleri (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle), 9/440; Müslim b. Haccâc, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbaki (Beyrut: Dâru İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, t.y.), 4/1983.

³¹ Hüneyde yüz ile iki yüz arasında deveden oluşan sürüdür.

³² Bu hadisin “İnsanlar arasında değerli olanlar, yani zühd ve takva ile Ahiret için çalışanlar çok azdır!” manasını ifade ettiğini söyleyenler de vardır. (M)

³³ Bu rivayet, sahîh hadis kaynaklarında mevcut değildir. Bazı hadis münekkittlerine göre ravileri arasında yalancılık ve hadis uydurmakla itham edilenler vardır.

³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 19/18.

³⁵ Bu hadis-i şerif, benzer lafızlarla şu kaynaklarda geçmektedir: Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 17/84; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu‘fî el-Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî* (Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 1422), 4/26; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 2/727.

Bu cümlede geçen “الْحَبْطُ” mastarı, devenin otlakta [hoşuna giden güzel bitkilerden] çokça yemesinden dolayı karnının şişmesini ifade eder. Fiilin bu manasından mülhem olarak Arap kabilelerinden birine “الْحَبْطَاتُ” adı verilmiştir. Çünkü onların atası olan el-Hâris b. Temîm, çokça reçine yediği için karnı şişmiş ve kendisine “الْحَبْطُ/karnı şişmiş adam” lakabı takılmıştı. Bu mastardan sonra zikredilen “نِيلْمٌ” kelimesi ise “ölüme yaklaştırır” anlamında bir fiildir. Hz. Peygamber (s) bu sözüyle dünyaya dalmaktan, şayet helâke götüreceyse onun şaşasından ve [aldatıcı] güzelliğinden [insanları] men etmektedir. [Başka bir deyişle] o, insanların dünyaya fazla dalmalarını [ve bunun sonucunu] “baharda hayvanların [hoşlarına giden] bitkilerden çokça yiyip karınları şişerek ölmelerini” örnek göstererek [temsil yoluyla] anlatmıştır..

4. “Onların Beldesinde Ceylan Gibi İkamet Et!” Cümlesinin Anlamı

Hz. Peygamber (s), [kahramanlığı ile meşhur sahabî] Dahhâk b. Süfyân'ı [Ebû Saîd ed-Dahhâk b. Süfyân b. Avf el-Âmirî] (ö. 11/632 [?]) kendi kabilesine gönderdiği zaman ona “إِذَا أَتَيْتَهُمْ إِذَا أَتَيْتَهُمْ إِذَا أَتَيْتَهُمْ إِذَا أَتَيْتَهُمْ إِذَا أَتَيْتَهُمْ/Onların yanına vardığın zaman beldelerinde ceylan gibi ikamet et!”³⁶ demiştir. Bundan maksadı şudur: “Yatağında sükûnet içinde duran ceylan gibi orada hiçbir şeye karışmadan ikamet et!” (s. 104)

5. Hadiste Geçen “Giyinik Çıplak Kadınlar Cennete Giremez!” Cümlesinin Anlamı

Hz. Peygamber (s) [biraz uzunca bir hadisinde] şu cümleyi kullanmıştır: “الْكَاسِيَاتُ الْعَارِيَاتُ لَا يَدْخُلْنَ الْجَنَّةَ/Giyinik çıplak kadınlar cennete giremez!”³⁷ O bu sözüyle ince elbiseler giyen kadınları kastetmektedir. Zira onların üzerinde elbise olduğu için giyinmiş sayılırlar. Ancak [bu giyim tarzı, emredilen] tesettürü temin etmediği için çıplak sayılırlar.³⁸

6. “Sizinle Bizim Aramızda Dürülüp Ağzı Bağlanmış Bohça Vardır” Cümlesinin Anlamı

Hz. Peygamber (s) [Hudeybiye barış anlaşması yapılırken] antlaşma metnine şu cümleyi yazdırmıştır: “وَإِنَّ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ عَيْبَةً مَكْفُوفَةً/Sizinle bizim aramızda dürülüp ağzı bağlanmış bohça vardır.”³⁹ O, bu sözüyle “Aramızda sağlam bir ahit/sözleşme olacaktır” demek istemiştir. Cümledeki sonundaki “عَيْبَةً مَكْفُوفَةً/dürülüp ağzı bağlanmış bohça” tamlamasıyla da “kin ve

³⁶ Bu rivayet hadis kaynaklarında geçmemektedir.

³⁷ Bu hadis-i şerif, benzer lafızlarla şu kaynaklarda geçmektedir: Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 14/300; Müslim, *Sahîlu Müslim*, 3/1680, 4/2192.

³⁸ Bu cümle örtünmesi emredilen uzuvların tamamının değil de sadece bir kısmının örtünmesini de ifade edebilir.

³⁹ Bu cümle benzer lafızlarla şu kaynaklarda geçmektedir: Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 31/218; Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.), 3/86.

düşmanlıktan arınmış vefalı kalpleri” kastetmiştir. Zira Araplar, şairin şu beytinde⁴⁰ görüldüğü gibi kalplere [bu kelimenin çoğul formu olan] “الْعِيَاب” derler:

وَكَاذَتْ عِيَابُ الْوَدِّ مَنَّا وَمِنْكُمْ، ... وَإِنْ قِيلَ أَبْنَاءُ الْعُمُومَةِ، تَصْفَرُّ

Bizde ve sizdeki sevgi kapları olan kalpler neredeyse

Bomboş, amca çocukları olduğumuz söylense de

Beytin sonundaki “تَصْفَرُّ” fiili “sevgiden hali olmak/sevgisiz kalmak,” tamlamadaki sıfat olan “مَكْفُوفَةٌ” kelimesi “müşrece” yani “bağlanmış, katlanıp dürülmüş” anlamındadır. Müşrece kelimesinin türediği fiil şu cümlede olduğu gibi “dürüp bağlamak, bohçanın etrafını toplayıp ağzını bağlamak” gibi anlamlara gelir: “أَشْرَجَ صَدْرَهُ عَلَيَّ كَذَا/O, kalbini şuna bağladı.”

[Muhadram Arap şairlerinden] Şemmâh [Ebû Sa‘de (Sa‘id) eş-Şemmâh b. Dırâr b. Harmele b. Sinân b. Ümeyye el-Mâzinî ez-Zübyânî el-Gatafânî] (ö. 30/650 [?]), [Müşrec kelimesini kullandığı] bir beytinde şöyle der:

وَكَاذَتْ غَدَاةَ الْبَيْنِ يَنْطِقُ طَرْفُهَا ... بِمَا تَحْتَ مَكْنُونٍ مِنَ الصَّدْرِ مُشْرَجٍ

Neredeyse dile getirdi, ayrılık sabahı o kadının [ağlayan] gözü

Kalbinde dürülüp saklanmış [sır olan sözü!]

7. “Rabbinizin Nefesini Yemen Tarafından Hissediyorum” Cümlesinin Anlamı

Hz. Peygamber’in (s) bir hadisinde şu cümle geçmektedir: “أَجِدُ نَفْسَ رَبِّكُمْ مِنْ قِبَلِ الْيَمَنِ/Rabbinizin nefesini Yemen tarafından hissediyorum.”⁴¹ (s. 105) Onun bu sözüyle ifade etmek istediği mana şudur: “Bana Yemen tarafından gelecek bir ferahlık hissediyorum.” Allah ona bu ferahlığı Yemen’den gelmiş olan Ensar vasıtasıyla ihsan etti.

Hz. Peygamber’in (s) şu sözü de buna benzemektedir: “لَا تَسُبُّوا الرِّيحَ، فَإِنَّهَا مِنْ نَفْسِ الرَّحْمَنِ/Rüzgâra sövmeyin! Zira o Rahman’ın nefesidir.”⁴² O. Bu sözüyle Allah’ın rüzgâr vasıtasıyla [özellikle sıcak havalarda] insanlara rahatlık ve ferahlık verdiğini anlatmak istemektedir. Ayrıca Allah [şiddetli] rüzgârla Hendek savaşının [son] gecesinde [Kureyş’i geri püskürtmek suretiyle] Hz. Peygamber’i (s) sıkıntıdan kurtarıp ferahlatmıştı. Şu ayet bu hususa

⁴⁰ Bu beyit, Bişr b. Ebî Hâzım’e ya da Kümeyt’e nispet edilmektedir.

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 16/576; Heysemî, Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma’u’z-zevâid ve menba’u’l-fevâid*, nşr. Hüsâmuddin el-Kudsî (Kahire: Mektebetü’l-Kudsî, 1414/1994), 10/56.

⁴² Bu rivayet kaynaklarda Hz. Peygamber’e (s) isnat edilen merfu bir rivayet olarak değil de Übey b. Ka‘b’a nispet edilen mevkuf bir sahabî kavli olarak geçmektedir. Bkz. Nesâî, Ebü Abdîrrahmân Ahmed b. Şu‘ayb b. Alî en-Nesâî. *es-Sünenü’l-kübrâ*, nşr. Hasan Abdülmün‘im Şelebî (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 9/342; Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ala’s-Şaîhîhayn*. 2/298.

işaret etmektedir: “Onların üzerine bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz askerler gönderdik.” (Ahzâb 33/9)

Başka bir hadisinde Hz. Peygamber (s) “sıkıntıyı benden gider!” anlamında “فَرَجَ عَنِّي” buyurduğu gibi “اللَّهُمَّ نَفْسَ عَنِّي الْكَرْبَ وَنَفْسَ عَنِّي الْأَذَى/Ey Allah'ım! Sıkıntıyı benden gider, ezayı benden gider!”⁴³

Hz. Ömer'in şu sözü bu hususa biraz daha açıklık getirmektedir: “الرَّيْحُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ فَلَا رِيحًا تَسْبِيهُهَا/Rüzgâr Allah'ın serinlik veren bir esintisidir/rahmetidir; ona sövmeyin!”⁴⁴

8. Ebû Bekir Sıddık'ın “Biz Bir Avuç Kadarız” Sözü'nün Anlamı

Hz. Ebû Bekir şöyle demiştir: “نَحْنُ حَفْنَةٌ مِنْ حَفَنَاتِ اللَّهِ/Biz Allah'ın avuç avuç mahluklarından bir avuç bir şeyiz.”⁴⁵ Onun bu sözüyle [mecaz yoluyla] kastettiği mana şudur: “Biz her ne kadar sayıca çok olsak da Allah katında bir avucun içine sığacak kuru yiyecekler gibi az sayılırız. Hafne, kişinin eliyle [bir avuç dolusu un gibi kuru yiyecek] alıp [vermesi ya da] atmasıdır. Arapçada bir kişinin eliyle/avucuyla mal alıp vermesi “حَفَنَ لَهُ مِنَ الْمَالِ” diye ifade edilir.

9. Hz. Ömer'in “Galiba Küçük Mağara Dehşet Dolu!” Sözü'nün Anlamı

Hz. Ömer kendisine babası bilinmeyen terk edilmiş bir çocuk getiren tanınan birine⁴⁶ şu sözü söylemiştir: “عَسَى الْغَوْرُ أَبُو سَاءَ/Galiba küçük mağara dehşet dolu!”⁴⁷ (s. 106) Bazıları buradaki الْغَوْرُ kelimesinin [mağara anlamındaki] الْغَارُ isminin ism-i tasğiri olduğunu söylemişlerdir. Bu Arapların kullandığı olan bir darb-ı meseldir. Bunu söyleyen ilk kişinin ahmaklığından dolayı kendisine “Deve Kuşu” lakabı takılan Beyhes adlı şahıs olduğu söylenir. Beyhes kardeşlerinin katillerini bir mağarada bulur ve onlara saldırıp onları öldürür. O intikam almak isteyenlerden

⁴³ Bu rivayet, hadis kaynaklarında geçmemektedir.

⁴⁴ Kaynaklarda bu rivayet, Hz. Ömer'in sözü olarak değil de onun rüzgârı sorması üzerine Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den duyduğunu söyleyerek ona cevap verdiği bir hadis olarak geçmektedir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 13/69-70; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Edebü'l-müfred*, nşr. Semîr b. Emîn ez-Züheyri, (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1419/1998), 379; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 4/326; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 9/341; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân*, nşr. Şu'ayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 3/287; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, 4/318.

⁴⁵ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musanneffi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, nşr. Kemal Yusuf el-Hût, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 6/318.

⁴⁶ Kaynaklarda bu kişinin Ebû Cemile olduğu belirtilmektedir.

⁴⁷ İlk önce Zebbâ adlı bir kişinin söylediği rivayet edilen ve “Korkulan kötü bir şeyin beklendiğini” ifade eden bu söz, bir darb-ı meseldir. Çıkış noktası olan olay şöyledir: Bir mağarada kalan bazı insanlar varmış. Bir gün mağara çökmüş ve hepsi orada ölmüş. Ya da düşmanları gelip onların hepsini öldürmüştü.” Hz. Ömer'in buluntu çocuğu getiren kişiye böyle demesi sanki onu “Bu senin çocuğundur; hazineden ona nafaka almak için onun babası belli olmayan buluntu bir çocuk olduğunu söylüyorsun!” imasıyla suçladığı anlamına geliyor. Bunun üzerine Ebû Cemile “Çocuğun kendisinin olmadığı bir zamanda bulunduğunu” söyler. Onu tanıyan birinin de onun lehinde şahitlik etmesi üzerine Hz. Ömer “Onun velayeti sana nafakası da hazineye ait olsun!” der. (Bkz. Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 3/176.)

biriydi ve böylece amacına ulaşmış oldu. [Bu olaydan hareketle meselin şu manaya geldiği söylenebilir:] “Küçük mağaranın bizim için ne tür belalar hazırlayıp sakladığı bilinmez!” *Eb’ûs*, [bela, sıkıntı, dehşetli musibet anlamındaki] bâis kelimesinin çoğuludur. *Guveyr*’in [Benî Kelb kabilesine ait] bir su kuyusunun adı olduğu da söylenmiştir.

10. Hz. Ali’nin “Kardeşlerin Çok Olmasının Güçlü Olmaya Vesile Olduğuna” Dair Sözü

Hz. Ali “مَنْ يَطْلُ هُنَّ أَبِيهِ يَنْطِقُ بِهِ/ Kimin babasının şeyi uzun olursa onunla beline kuşak bağlar.” demiştir.⁴⁸ O, bu sözüyle şunu kastetmektedir: “Kardeşleri çok olan kimse izzet sahibi olur ve onlarla güçlü olur.” Hz. Ali “الْبَطَاقُ/kuşak” kelimesini bu manaya örnek olarak gösterdi. Çünkü [insan kuşak bağladığı zaman] belini sağlama almış olur.

Şairin şu beyti de aynı manadadır:⁴⁹

Şayet Rabbim dileyseydi babanızın zekeri

Uzun olurdu el-Hâris b. Sedûs’un zekeri gibi

Hâris b. Sedûs, Şeybân kabilesindedir. Onun yirmi bir tane oğlu vardı.

11. Hz. Ömer’in “Kendilerini Öldürülmeye Aday Yaparlar” Sözü’nün Anlamı

Hz. Ömer şöyle demiştir: “وَأَيُّمَا رَجُلٍ بَايَعَ رَجُلًا عَنْ غَيْرِ مُشَاوَرَةٍ، لَا يُؤْمَرُ وَاحِدٌ مِنْهُمَا تَغْرَةً أَنْ يُفْتَلًا/[Müslümanlarla] meşveret etmeden hangi adam birine biat ederse onlardan hiçbiri Emîr/halife olmaz. [Aksine] bu iki kişi, kendilerini öldürülmeye aday yaparlar.”⁵⁰ Asmaî’nin Hz. Ömer’in bu sözü hakkında “Ömer’in bu sözünü anlamakta zorlandım.” dediği bana ulaştı. (s. 107)

Hz. Ömer bu sözüyle şunu demek istemektedir: “Bir adam insanlarla meşveret etmeden birine emir/halife adayı için yapılan biat kabilinden biat ederse insanlardan bir grup toplanıp da bu olaya şahit olmadıkça onlardan hiçbiri emîr olmaz; ne biat eden ne de kendisine biat edilen! Çünkü o iki kişiden hiçbiri öldürülmekten emin olamaz.” Buradaki تَغْرَةً kelimesi غَرَّرَ fiilinin mastarıdır. Zira عَلَّلَ fiilinin mastarı، تَعَلَّلَ ve تَعَلَّلًا şeklinde geldiği gibi bu fiilin mastarı da تَغْرَةً ve تَغْرِيرًا formunda gelir. Bu, Ebû Ubeyde’nin görüşüdür.

[Arap Dili ve Edebiyatı âlimi Ebû Osmân Bekr b. Muhammed b. Habîb] el-Mâzinî (ö. 249/863) şöyle der: “Sîbeveyhi’nin (ö. 180/796) Halîl’den [Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî/el-Fürhûdî] (ö. 175/791) rivayet ettiği ve “Üzerine Bina

⁴⁸ Hz. Ali’nin bu sözü hadis kaynaklarında geçmemektedir.

⁴⁹ Bu beyit Sürâdık es-Sedûsî’ye aittir.

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/453; Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, 8/168; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 6/408.

Edildiği Lafzın/Haberin Hazfedildiği Mübteda” adlı bölümde naklettiği şu sözün ne anlama geldiğini Ahfeş’e [Ebü’l-Hasen Saîd b. Mes’ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?]) sordum: “Buna örnek onların şu sözüdür: *أي دع الشك عنه* /O, senden gafil olmadı, bir şey! Yani ondan şüphelenmeyi bırak!”⁵¹

Ahfeş’in cevabı şu oldu: “Ben doğduğum günden beri bunu sorup duruyorum.” (s. 108)

Mâzinî sözlerine şöyle devam eder: “Aynı soruyu Asmaî’ye, [Basra mektebine mensup dil ve edebiyat âlimi] Ebû Zeyd [Saîd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî’ye] (ö. 215/830) ve Ebû Mâlik [Amr b. Kirkire el-A‘râbî’ye] sordum. Bunların üçü de “Onun ne olduğunu biz de bilmiyoruz.”⁵² dediler.

12. Arapçada Kullanılan Diğer Bazı Meseller

1- *حَوْزٌ فِي مَحَارَةٍ*/Bu noksanlık içinde noksanlıktır: Bu meseldeki ilk kelime/*الْحَوْزُ* “noksan olmak” manasına da gelen *حَارَ* fiilinin mimsiz mastarıdır. İkinci kelime/*المَحَارَة* ise yine aynı fiilin mimli mastarıdır ve *الْمُنْقَصَةُ* anlamındadır. Dolayısıyla bu mesel insanların şu sözü gibidir: “*هَذَا نُفْصَانٌ*” *في نُفْصَانٍ وَخُسْرَانٍ فِي خُسْرَانٍ*/Bu noksanlık içinde/üstüne noksanlıktır ve hüsrân içinde/üstüne hüsrândır.” (s. 109)

2- *جَرَى الْمُدْكِيَاتِ غَلَابٍ*/Genç atların koşması yarışır: Bu meseldeki *الْمُدْكِيَاتِ* kelimesi “azı dişini çıkarmasının üzerinden bir ya da iki sene geçmiş olan atlar” anlamındadır. [Bu tavsif ile gençliğinin tam zirvesinde olan atlar kastedilmektedir.] Sondaki *غَلَابٍ* kelimesi ise [*الْغَلَابُ*] kökünden türemiş olan *مُفَا‘ALE* babındaki *غَالَبَ* fiilinin mastarıdır ve] “koşmanın sınırını zorlarlar” demektir. Sanki böyle atlar koşuda yarışırlar [ve hep birinci gelirler;] yarış

⁵¹ Sîbeveyhi, Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü’l-Hasen, Ebü’l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, nşr. Abdüsselam Muhammed Harun, (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1408/1908), 2/129. Arap dili ve edebiyatı âlimi Zeccâcî [Ebü’l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî] (ö. 337/949), “*أي دع الشك عنه* / Yani ondan şüphelenmeyi bırak!” cümlesini, Sîbeveyhi’nin sözü olarak değil de Mâzinî’nin onun “*ما أغفله عنك*” sözüne getirdiği açıklama olarak zikreder ve bu yorumun yanlış olduğunu belirtir. (Zeccâcî, Ebü’l- Kâsım, *Ahbâru Ebi’l-Kâsım ez-Zeccâcî*).

⁵² Zeccâcî’nin naklettiğine göre, Arap dili ve edebiyatı âlimi ve aynı zamanda bir müfessir olan Zeccâc [Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî] (ö. 311/923) bu konuda şunları söyler: “Sîbeveyhi’nin bu sözüne getirilen açıklamalar meseleyi çözecek cinsten değildir. Bunun doğru yorumu, Ebü’l-Abbas el-Müberred’in (ö. 286/900) bize yaptığı şu açıklamadır: Bu sözün detaylı açılımı şöyledir: Adamın birinin kendisine nasihat eden samimi bir dostu ve aslında ondan nefret ettiği halde ona sevdiğini söyleyen bir düşmanı vardır. Dostu, o düşmanı kastederek arkadaşına “Şu falan kişi sana düşmandır” der. Arkadaşı ona inanmaz ve ‘Hayır, o benim düşmanım değil, beni seven bir dostumdur!’ der. Bunun üzerine adamın samimi dostu ona ‘Heyhat, iş senin bildiğin gibi değil! Gerçekten o adam sana düşmandır.’ der. Biraz durakladıktan sonra tekrar ona döner ve der ki: ‘*ما أغفله عنك* /senin o düşmanın senden haberi yok!’ Yani senin kendisine bu kadar güvendiğini bilseydi seni mahvederdi. Sonra biraz duraklar ve ‘*شيئاً*’ der. Bu kelimeyi gizli bir fiille nasb eder. Sanki ona şöyle demiştir: ‘*فَكَرَ شَيْئاً وَانْظُرْ* /Azıcık düşün ve azıcık etrafına bak, araştır!’ Yani sen azıcık düşünsen, azıcık etrafına bakıp araştırırsan onun sana düşman olduğunu açık-seçik görürsün ve bundan sonra ona meylin kalmaz. Buradaki *شَيْئاً* lafzı ‘azıcık’ anlamındadır. Yani azıcık bir düşünme ve araştırma” demektir. Zikrettiğimiz bu izmar/hazif çok sık kullanılmadığı için Sîbeveyhi’nin bu sözünün manası kapalı kalmıştır.” (Zeccâcî, Ebü’l- Kâsım, *Ahbâru Ebi’l-Kâsım ez-Zeccâcî*).

kazanamayan küçük yaştaki atlar gibi değiller. Son kelime غَلَابٍ yerine merfu olarak غَلَابٌ diye de rivayet edilmektedir.⁵³ [Bu mesel, güzel vasıflarıyla fazilette akranlarını geride bırakıp temayüz eden kişiler için kullanılır.]

3- عَيْلٍ مَا هُوَ عَائِلُهُ/Ona galip gelen mağlup olsun: Bu meseldeki ilk kelime olan عَيْلٍ [edilgen bir fiil olup] أَنْقَلَ anlamındadır. Arapçada “أَنْقَلَني/Bana ağır geldi, bana galip geldi, beni ezdi” manasını ifade etmek üzere “عَائِلِي” denir. Dolayısıyla bu cümle ile sanki “أَنْقَلَ مَا هُوَ مِثْلُهُ/O, [galibiyetinin] benzeri bir mağlubiyetle mağlup olsun!” denilmektedir. Sanki bu meselde bir kişiye dua, onu mağlup edenin de mağlup olması için beddua edilmektedir. [Başka bir deyişle bir kişiyi mağlup edene yapılan beddua, aynı zamanda o kişi için yapılan dua hükmüne geçmektedir. Bu mesel, konuşması veya başka güzel bir fiili beğenilen kişi için dua etmek maksadıyla kullanılmaktadır.]

İbn Mukbil bir atı tavsif sadedinde şöyle der:

خدي مثل خدي الفالجي ينوشني ... بخبط يديه عيل ما هو عائله

Büyük devenin hızlı adımları gibi adım atıp aldı beni

İki ön ayaklarını uzatarak, ona galip gelen mağlup olsun

4- إِنَّهُ لَشَرَّ آبٍ بَأْتُفَعٍ-/Gerçekten o sabit su kaynağından çok su içen biridir: Bu meseli [Emevi valisi] Haccâc [Ebû Muhammed el-Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem es-Sekâfî] (ö. 95/714) Irak halkı için şu sözünde dile getirmiştir: “Ey Irak halkı! Gerçekten siz sabit su kaynağından su içen kimselersiniz!” [Bu mesel işleri tecrübe edip deneyim kazanmış kimse için kullanılır. Bunun yanı sıra bu mesel hakkında şöyle bir izah da vardır:] Aslında mesel kuşlar hakkında söylenmiştir. Şöyle ki: Kuşlar gizlenme ve sakınma ihtiyacı duyduğu zaman insanların kullandığı su kaynaklarının başına varmazlar. Çünkü bu kaynakların etrafına [kuşları avlamak için tuzak kabilinden] ağlar yerleştirilmiştir. [Bunu bilen kuşlar, o kaynaklara yaklaşmaz ve] ıssız yerlerdeki su birikintileri ile sabit su kaynaklarına yönelirler.

5- عَاطٍ بِغَيْرِ أَنْوَاطٍ-/O, askılar olmadan alandır: [Cümlenin başındaki] الْعَاطِي kelimesi almak anlamındaki عَطَا fiilinden ism-i faildir ve “alan kimse” demektir. Dişi ceylanı tavsif eden şairin şu sözünde olduğu gibi biri, bir şey aldığı zaman bunu Arapçada عَطَوْتُ diye ifade eder: (s. 110)

وَتَعَطُّو بِظُلْفَيْهَا إِذَا الْغُصْنُ طَالَهَا

⁵³ Bu meselin “جري المذكيات غلابة”/Genç atların koşması en uzak noktaya ulaşmaktır [yani zirveyi zorlamaktır]” şeklinde rivayeti de mevcuttur.

[O dişi ceylan] ağacın dalı boyunu aştığı zaman iki [ön ayağının] tırnaklarıyla [yaprakları] alır.

Meseldeki *الأنواط* askı anlamındaki *التَّوَطُّ* kelimesinin çoğuludur. Meselden kastedilen mana şudur: Askısız/askıda olmayan bir şeyi almak isteyen kimse gibi onun talep ettiği şeyi elde etmesi zordur. [Bu meselin, Türkçemizdeki tam karşılığı “Haybeye küre çekmek” deyimiyile ifade edilen “boşu boşuna uğraşmak” manasında kullanıldığını söyleyenler de vardır.]

6- *إِلَّا دَهْ فَلَا دَهْ* /Bu olmazsa ondan başkası da olmaz: Bu mesel “Bu iş olmazsa başka iş de olmaz!” anlamında kullanılmaktadır⁵⁴ ki Ru'be'nin⁵⁵ (ö. 145/762) bir şiirinde şöyle geçmektedir:

فاليوم قد نهتهني منهنهي ... وَأَوَّلُ حِلْمٍ لَيْسَ بِالمُسْفَهَةِ

وَقَوْلٌ إِلَّا دَهْ فَلَا دَهْ ... وَحَقَّةٌ لَيْسَتْ بِقَوْلِ التَّرَهَةِ

[Bugün aklın manileri men etti beni

Hem akılsızca olmayan yumuşak huya dönüş gerisin geri]

Hem “Şimdi tövbe etmezsen bir daha asla tövbe edemezsin” diyenlerin sözleri

*[Hem boş ve saçma olamayan hak söz de men etti beni]*⁵⁶

Bazı Arap dil bilimcileri meseldeki *deh* kelimesinin başındaki dal harfinin aslının zal olduğunu söylemişlerdir. [Bu görüşe göre] sanki mesel ile söylenmek istenen şudur: “*إِنْ لَمْ تَكُنْ* /Şayet bu olmazsa başkası da olmaz!”

7- *النَّفَاضُ يُقَطِّرُ الجَلْبَ* /Fakirlik sürüyü katar haline getirir: Meselin ilk kelimesi olan *النَّفَاضُ* fakirlik anlamındadır. Zira “İnsanların ellerindeki mal tükenip gitti” manası, Arapçada bu kökten gelen fiil ile “*أَنْفَضَ القَوْمَ*” ibaresiyle ya da “*أَنْفَدَ القَوْمَ*” cümlesiyle ifade edilir. [Mübtada olan bu ilk kelimededen sonra gelen] “*يُقَطِّرُ الجَلْبَ*” [haber] cümlesinden murat edilen mana şudur: “Onlar [kıtlık zamanında] fakirliklerinden dolayı develeri satmak için [katar halinde] kırsaldan şehre götürürler.”

⁵⁴ Farsçadan Arapçaya geçtiğinde ittifak edilen bu meselin ne anlama geldiği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Yukarıda zikredilenin yanı sıra şu iki manada kullanıldığı da söylenmektedir: 1-Bu olmazsa şu da olabilir. 2-Bu iş şimdi olmazsa bundan sonra hiç olmaz veya bunu şimdi elde edemezsen bundan sonra hiç elde edemezsin.

⁵⁵ Ebü'l-Cahhâf (Ebü Abdillâh) Rü'be b. Abdillâh el-Accâc b. Rü'be b. Lebîd et-Temîmî es-Sa'dî (ö. 145/762), Arap recez şiirinin en büyük temsilcisi kabul edilen şairdir. (M)

⁵⁶ Şair bu mısradaki ölümü ve onun yaklaştığını kastetmektedir. Bkz. Meydânî, Ahmed b. Muhammed el-Meydânî en-Nisâbü'rî, *Mecma'u'l-emsâl*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: Dâru'l-Marife t.y.), 1/44-45. (M)

8- 8- دَاءُ ظَبْيٍ/Onda ceylan hastalığı vardır: Bu mesel “Onun hiçbir hastalığı yoktur!” anlamındadır. Zira ceylanlar hiç hasta olmazlar.⁵⁷ (s. 111)

9- 9- أَرَاكَ بَشْرًا مَا أَحَارَ مِشْفَرًا/Devenin cildi, dudağının midesine gönderdiğini sana gösterir: Mesel şu manayı ifade etmektedir: “Devenin cildi, sana onun iyi yem yediğini gösterir.” Mişfer devenin dudağıdır. [Öznesi olduğu] أَحَارَ fiili, “midesine gönderdi” anlamındadır.⁵⁸

10- 10- أَفَلَتَ فُلَانٌ بِجُرَيْعَةِ الدَّقْنِ/Falan kişi çenesindeki/ağızındaki bir damlacık [canla] kurtuldu: Arapların bu meselle anlatmak istedikleri şudur: “O kişi canını ağızında iken kurtardı.” [Yani ölümün kıyısından döndü. Muhadremûn şairlerinden olan Huzeyfe b. Enes] el-Hüzelî'nin şu beyti de aynı manadadır:

نَجَا سَالِمٌ وَالنَّفْسُ مِنْهُ بِشِدْقِهِ ... وَلَمْ يَنْجُ إِلَّا جَفَنَ سَيْفٍ وَمِزْرًا

Salim canı avurdunda iken kurtuldu

O ancak kılıcının kınıyla ve gücüyle kurtuldu

11- 11- غَبَارُ ذَيْلِ الْمَرْأَةِ الْفَاجِرَةِ يُورِثُ السَّلَّ/Kötü kadının eteğinin tozu insanı verem eder: Meselden murat edilen mana şudur: “Kötü kadınların peşlerine takılan kişi malını kaybeder.” Bu meselde bedene musallat olan verem hastalığı [insanın kilo kaybına sebep olması açısından] malın heder olmasına misal olarak getirilmiştir.

12- 12- هُوَ كِبَارِحِ الْأُرْوِيِّ/O, insanın sağından soluna geçen dağ keçisi gibidir: Bu mesel ile bir kişinin her iki yönden de [yani sağdan da gelse soldan da gelse] uğursuz olduğu kastedilmektedir. Zira Araplara göre dağ keçisi hangi taraftan gelirse gelsin uğursuzdur. Hele sağdan gelip sola doğru geçerse o zaman çok daha fazla uğursuzluk getirir.⁵⁹

13- 13- عَبْدٌ وَخَلَى فِي يَدَيْهِ/Köle ama iki elinde taze ot var: Bu mesel adi ve şımarık insanlar için kullanılmaktadır. Buradaki خَلَى kelimesi “taze ot” anlamındadır. Onların elinde çokça taze ot bulunursa bolluk içinde olurlardı. [Başka bir deyişle bu kelime maldan kinayedir.] Cümlelerin başındaki عَبْدٌ kelimesi ise “alçak, adi kimse” demektir. Böyle birisi bolluğa düştüğü zaman şımarır [ve ne oldum delisi olur. Dolayısıyla bu meseli Türkçemizde kullandığımız bir deyimle

⁵⁷ Ceylanların sadece ölüm anında hastalandıkları söylenir. Bu mesel hakkında ikinci bir yorum ise şöyledir: “Ceylanlar da hasta olur. Ama onların hastalıklarının hangi uzuvlarında olduğu bilinmez. Buradan hareketle bu mesel ‘Onda bilinmeyen/teşhis edilemeyen bir hastalık var!’ demektir.”

⁵⁸ Bu meselden kastedilen şudur: “Bazı şeyler ya da işler vardır ki onların dış yüzlerini gördüğün zaman iç yüzlerini görmene gerek kalmaz.”

⁵⁹ Dağ keçisi çok nadir görüldüğü için bu meselin neredeyse hiç görülmeyen insanlar için ya da bir işi ömründe çok nadir yapan kimseler için kullanıldığı da söylenir.

ifade etmek istersek şöyle diyebiliriz. “O kişi adi bir adam ama bir eli yağda bir eli balda!”] (s. 112)

[Hâris b. Devs el-İyâdî'ye nispet edilen] şu beyit de aynı manaya delalet etmektedir:

قَوْمٌ إِذَا نَبَتَ الرَّبِيْعُ لَهُمْ ... نَبَتَتْ عَدَاوَتُهُمْ مَعَ الْبَقْلِ

Onlar öyle bir kavimdir ki bahar yeşil bitkileri yetiştirince onlara

Onların düşmanlıkları da yeşerip büyür yeşeren taze otlarla

[Rü'be b. Accâc'ın]⁶⁰ şu beyti de bu kabildendir:

يَا ابْنَ هِشَامٍ، أَفْسَدَ النَّاسَ اللَّبَنُ ... فَكُلُّهُمْ يَمْشِي بِقَوْسٍ وَقَرْنٍ

Ey Hişâm 'ın oğlu! Süt bozdu insanları

*Onların hepsi yay ve ok kuburu ile geziyor*⁶¹

14- رَمَدَتِ الضَّانُ فَرَبَقِي رَبَقِي، رَمَدَتِ الْمَعْرَى فَرَبَقِي رَبَقِي-14/Gebe koyunun memesi büyüdüğü zaman doğacak kuzusu için ipi hazırla! Gebe keçinin memesi büyüdüğü zaman bekle de bekle: Meselin başındaki *termîd* fiili sütün memeye inmesi [ve bu nedenle memenin büyümesidir.] Emr-i hazır formundaki *رَبَقِي* kelimesi “الْأَرْبَاقُ halka şeklinde düğüm atılmış ipleri hazırla!” demektir. *الْأَرْبَاقُ* merada annelerini takip etmesinler diye yavrularının boynuna geçirilen halka şeklinde düğüm atılmış iplerdir. Bu *رَبَقِي* diye de ifade edilir ki tekili *رَبَقَةٌ* formundadır. Son kelimenin şu şekilde kullanımı mevcuttur: Kim şunu şunu yaparsa İslam'ın halkasını boynundan çıkarmış sayılır.

Meselden murat edilen mana şudur:⁶² “Doğumu yaklaşınca gebe koyunun memelerine süt iner. Keçinin memeleri ise gebe kaldığı zaman şişer. Dolayısıyla meselin sonundaki *رَبَقِي* fiili, “bekle!” anlamındadır. Kuşun havada daireler çizip durduğunu ve bir yöne doğru uçup gitmediğini anlatmak için bu fiil kullanılarak “رَبَقَ الطَّائِرُ” denildiği gibi geminin de olduğu yerde dönmesi ve denize açılmaması “رَبَقَتِ السَّكِينَةُ” cümlesiyle ifade edilir.

15- أَفَوَاهُهَا مَجَاسُهَا-/Develerin ağızları [ile yediklerini görmek] onları el ile yoklamak gibidir: Meselden şu mana kastedilmektedir: “Deve çok [ve güzel ot] yerse o zaman senin onu elle

⁶⁰ Ebü'l-Cahhâf (Ebû Abdillâh) Rü'be b. Abdillâh el-Accâc b. Rü'be b. Lebîd et-Temîmî es-Sa'dî (ö. 145/762), Arap recez şiirinin en büyük temsilcisi kabul edilen bir şairdir.

⁶¹ Şair bu beytinde şunu demek istiyor: İnsanların karnı doğunca birbirlerine düşer ve savaşmak için silah taşırlar.

⁶² Meselin ilk şıkkı bir vaadın ifasının yaklaştığını anlatmak için kullanılır. Yani o kişi sana ihsanda bulunacağına dair söz vermişse onun ihsanını almak için hazır ol! Zira bu sözün yerine getirilmesi gecikmez. İkinci şık ise vaadinin ifasını uzatan kişi için kullanılır. Yani o kişi sana bir söz vermişse onun sözünü hemen yerine getirmesini bekleme! Çünkü o ancak bir müddet geçtikten sonra sözünü tutar.

yoklayıp “nasıl?” diye tanımına gerek kalmaz. Çünkü devenin çok [ve güzel ot] yemesi onun semiz olmasına delalet eder. (s. 113)

16- نَجَارُهَا نَارُهَا /Devenin dağlama ile yapılmış damgası asaletini gösterir: Buradaki *nâr* kelimesi “dağlama yoluyla hayvanlara vurulan damga/nişan” anlamındadır. Zira Arapçada dağlama aleti ile dağlayarak yapılan her damgayla *nâr* adı verilir.

[Söz konusu kelime] şairin şu beytinde de bu manada kullanılmıştır:

حَتَّى سَقَوْا آبَالَهُمْ بِالنَّارِ ... وَالنَّارُ قَدْ تَشْفِي مِنَ الْأَوَارِ

Nihayet su içirdiler develere damgalarına göre

Meğer damga, oluyormuş susuzluğa çare

Beytin sonundaki *üvâr* kelimesi susuzluk demektir. Onların develere damgalarına göre su içirmelerinin manası ise şudur: Onlar develere su içirirken damgalarına göre sıraya dizerler. Sahipleri daha fazla izzetli ve şerefli olanlara öncelik tanırırlar. [Başka bir deyişle develeri, sahiplerinin toplum nezdindeki makamlarına göre tasnif edip sıraya koyarlar ve bu sıraya göre onlara su içirirler.] Meselin başındaki *nicâr* kelimesi “bir şeyin tabiatı, aslı ve özü” anlamındadır. Dolayısıyla meselin anlamı şudur: “Devenin üzerine dağlama yoluyla vurulan damga, onun asaletini sana gösterir.” [Yani bir şeyin dış görünüşü, onun iç yüzü hakkında fikir verir.]

Yukarıdaki örnekler gibi [Arapçada] pek çok mesel mevcuttur. Şayet beldeleri köşe bucak dolaşan, gizlilikleri ortaya çıkaran, lafızların arka planındaki manaları araştıran, [iç yüzlerini aydınlatmak için] olayların peşine düşen ve [yaşadıkları toplumlarda eserleriyle iz bırakıp] geride kalanların dillerinde hayırla yâd edilegelen âlimler olmasaydı bu mesellerin saklı manalarına vakıf olmamız; murat edilen anlamlarının üzerlerindeki perdeleri kaldırmamız uzun zaman alırdı.

Şayet mesellerin manalarını öğrenmek istersen “*Tefsîru garîbi'l-hadis*” adlı eserimize başvurabilirsin. Allah’ın izniyle bu mesellerin çoğunu o eserde bulabilirsin.

17-Ebü Hâtim bana Asmaî’nin şöyle dediğini anlattı: “İsa b. Ömer’e Ümeyye b. Ebü’s-Salt’ın⁶³ (ö. 8/630 [?]) şu beytini sordum:

وَالْأَرْضُ نَوَّحَهَا إِلَٰهَ طَرُوقَهُ ... لِلْمَاءِ حَتَّى كُلُّ رَنْدٍ مُسْفَدٌ

⁶³ Ebü’l-Kâsım (Ebü Osmân) Ümeyye b. Ebi’s-Salt Abdillâh b. Ebî Rebîa b. Avf es-Sekafî (ö. 8/630 [?]), hikmetli sözleriyle tanınan cahiliye dönemi Arap şairidir. Hz. Peygamber’in (s) zamanına yetişmiş ama ona iman etmemiştir.

İlah dışı deve gibi çöktürdü toprağı

Suyun karşısında zira her zend⁶⁴ çiftleşmeye ehildir

Bana şu cevabı verdi: Ben bilmiyorum. Üstelik [ben de senin gibi onun manasını birçok kimseye] sordum. Ancak onu bilen birine rastlamadım.”

İşte Asmaî, İsa b. Ömer ve onun bilgisine başvurup soru sorduğu dil bilimcilerden bazıları bu beytin manasını bilemediler. Söz konusu beyti dil bilgisi seviyesi onlardan daha düşük olan biri şöyle açıkladı: Allah toprağı su için [eş olacak] bir diş yaptı. Suyu da toprağı [koca olacak] bir erkek yaptı. Böylece yağmur yağdığı zaman [yani su toprakla buluştuğu zaman çocukları oluyormuş gibi] toprak bitki yetiştirir.” Daha sonra bu kişi sözlerine şöyle devam etti: “Her şey böyledir. [Yani Allah evrende her şeyi çift yaratmıştır.] (s. 114) Hatta çakmak taşları da öyledir. Zira iki çakmak taşından üstte olan erkek, altta olan dişidir. [Onların birbirlerine sürtülmesiyle ortaya çıkan] ateş de onların çocukları sayılır.

Beytin sonundaki *müsfe* kelimesi “nikâhlanan” anlamındadır. Arapçada “Erkek kadınla evlendi/birlikte oldu” anlamında “تَكَحَّ الذَّكَرُ الْأُنْثَى/سَفَدَ الذَّكَرُ الْأُنْثَى” dendiği gibi “Allah onu evlendirdi” manasında da “وَاللَّهُ أَنْكَحَهُ/وَاللَّهُ أَسَفَدَهُ” denir.

Zürümme'nin şu iki beyti de bu kabildendir:

وَسَقَطَ كَعَيْنِ الذِّبِكِ عَاوَرْتُ صُحْبَتِي ... أَبَاهَا وَهَيَّأْنَا لِمَوْجِعِهَا وَكُرًّا

مُشَهَّرَةً لَا تُمَكِّنُ الْفَحْلَ أُمُّهَا ... إِذَا هِيَ لَمْ تُنْمَسِكْ بِأَطْرَافِهَا فَسَّرَا

Horozgözü gibi bir kıvılcım, arkadaşlığımı değış tokuş yaptım

Üstteki çakmak taşıyla ve onun yerinde kuş yuvası hazırladık

Açıkça görülen bir kıvılcım, iki çakmak taşından ateş çıkmadı

Bir de ne göreyim, alttaki çakma taşının etrafına temas olmamış

Şair bu iki beytinde geçen سَقَطَ kelimesiyle çakmak taşından çıkan kıvılcımı, أَبَاهَا ile üstteki çakmak taşını, أُمُّهَا ile alttaki çakmak taşını murat etmiştir.

18-Yine Ebû Hâtim bana Asmaî'den naklen İsa b. Ömer'in şöyle dediğini anlattı: “Ümeyye b. Ebü's-Salt es-Sekafi'nin şu sözünün manasını anlamadım ve onu iyi anlayan birini de görmedim:

⁶⁴ Zend, çöl sakinlerinin iki çakmak taşından yaptıkları bir tür çakmaktır. Bu çakmak taşlarından üstteki erkek, alttaki diş sayılır. Üsttekine zend, alttakine zende, ikisine zendân denir.

عَسَلٌ مَّاءٌ، وَمِثْلُهُ عُشْرٌ مَّاءٌ، ... عَائِلٌ مَّاءٌ، وَعَالَتِ الْبَيْتُورَا

Herhangi bir sele‘ ve onun benzeri herhangi bir uşer

Herhangi bir fakir ve öküzlerin takati kesildi”

Beytin başındaki kelime عَسَلٌ değil de سَلْعٌ olmalıdır.

Beytin manası şudur: Araplar [Cahiliye döneminde] sele‘ ve uşer ile [Allah’tan] yağmur isterlerdi. Sele‘ ve uşerin her biri, bir tür ağaçtır. Onlar bu iki ağacın dallarını öküzlerin kuyruklarına bağlarlar ve sonra da ateşe verirlerdi.

Beytin sonundaki عَالَتِ الْبَيْتُورَا cümlesi “Kıtlık senesi, [yukarıda zikri geçen âdet gereği] ağaçları yüklenmeleri ve [onlar yandırılınca] ateşine katlanmaları sebebiyle öküzlere ağır geldi” demektir. [İkinci mısranın başındaki] عَائِلٌ fakir anlamındadır.

[el-Veral et-Tâî’nin] şu beyti, bu beytin başındaki kelimenin عَسَلٌ değil de سَلْعٌ olduğuna delildir:

أَجَاعِلُ أَنْتَ بَيْتُورَا مُسَلَّعَةً ... دَرِيْعَةً لَكَ بَيْنَ اللَّهِ وَالْمَطَرِ

Sen yapar mısın kuyruğuna sele‘ ağacı bağlanmış öküzleri

Allah ile yağmur arasında kendin için bir vesile

19- Aynı şekilde Ebû Hâtim bana Asmaî’den naklen Ebû Amr b. el-Alâ’nın İmruülkays’ın şu beyti hakkında “Onu iyi anlayanlar göçüp gitti” dediğini anlattı:

نَطَعْنَهُمْ سُلْجَى وَمَخْلُوجَةً ... كَرَّكَ لَأَمِينٍ عَلَى نَابِلٍ

Onları ok ile yaraladık düzgün ve eğri-büğrü şeklinde

İki oku ok atan kişiye iade etmen gibi.

SONUÇ

Çevirisini yaptığımız bu bölümde İbn Kuteybe, Kur’an’a itiraz edenlerin onda birbiriyle çelişen ayetlerin bulunduğunu iddia ettiklerini söyler. Aralarında çelişki olduğu iddia edilen konuları ve ayetleri şu başlıklar altında toplar: Kıyamet gününde insanların sorguya çekilmesi, mahşerde kâfirlerin konuşmaları ve birbirleriyle tartışmaları, arz ve semanın yaratılması, cehennem ehlinin yiyecekleri, cehennemde ağacın olması, müşriklere azap indirilmesi, Nisâ 4/3. ayetin cümleleri arasındaki irtibat, Mâide 5/97. ayetin cümleleri arasındaki irtibat, Lokman 31/31. ayetin cümleleri arasındaki irtibat, cennetin ebedî oluşundan yapılan istisna, cennet hayatında bir ölümün olacağına dair istisna, Meryem 19/96. ayetin yorumu, İnsan 76/15-16. ayetlerdeki

Kavârîr kelimesi, Zâriyât 51/33. ayetteki “çamurdan taş” ifadesi, Yunus 10/94. ayette geçen “*sen şayet şüphe içinde isen*” ifadesinin muhatabı, Ra'd 13/35. ayetteki mesel kelimesi, Hac 22/73. ayette batıl mabutların durumuna misal getirilmesi, Hz. Peygamber'in vefatından sonra tebliğ ile mükellef kılındığı iddiası. İbn Kuteybe, aralarında çelişki olduğu iddia edilen ayetleri bu başlıklar altında ele alır ve yaptığı yorumlarla söz konusu iddiaları çürütür. Akabinde müteşâbih ayetlerin indirilmesindeki maksadı örneklerle izah eder.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*. Nşr. Şu'ayb el-Arnaût ve diğerleri. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.

---- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *Edebü'l-müfred*. Nşr. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1419/1998.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî. *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*. Nşr. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî. *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*. Nşr. Hüsâmuddin el-Kudsî. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Musanneffî'l-ehâdis ve'l-âsâr*. Nşr. Kemal Yusuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Sahîhu İbn Hibbân*. Nşr. Şu'ayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.

Meydânî, Ahmed b. Muhammed el-Meydânî en-Nisâbûrî. *Mecma'u'l-emsâl*. Nşr. M. Muhyiddin Abdulhamîd. Beyrut: Dâru'l-Marife t.y.

Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdulkaki. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.

Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî et-Taberistânî. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*. Nşr. Abdüsselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1408/1908.

Taberî, Muhammed b Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî el-Bağdâdî. *Câmi 'u'l-beyân fî te'vîli'-Kur'an*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî. *Sünenü't-Tirmizî*. Nşr. Beşşâr Avâd Ma'rûf. .Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru Kitabi'l-Arabî, 1407.